

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีขอบเขตเนื้อหาที่นำเสนอ ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการความรู้
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับผ้าทอพื้นบ้าน
- 2.4 บริบทชุมชนบ้านนาเสียว
- 2.5 บริบทกลุ่มทอผ้าบ้านนาเสียว
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.7 กรอบแนวคิดการวิจัย

รายละเอียดของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์ และเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน ในวิถีดั้งเดิมนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุล ที่เคารพกันและกัน ไม่ทำร้ายทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ชุมชนดั้งเดิมจึงมีกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน มีคนเฒ่าคนแก่เป็นผู้นำ คอยให้คำแนะนำตักเตือน ตัดสิน และลงโทษหากมีการละเมิด ชาวบ้านเคารพธรรมชาติรอบตัว ดิน น้ำ ป่า เขา ข้าว แดด ลม ฝน โลก และจักรวาล ชาวบ้านเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว

ภูมิปัญญาจึงเป็นความรู้ที่มีคุณธรรม เป็นความรู้ที่มีเอกภาพของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นความรู้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์กันอย่างมีความสมดุล เราจึงยกย่องความรู้ชั้นสูงส่ง อันเป็นความรู้แจ้งในความจริงแห่งชีวิตนี้ว่า "ภูมิปัญญา" (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน,2538)

2.1.1 ความหมายและลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความสำคัญอย่างเด่นชัดเช่นเดียวกับยุคหลังวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ.2540 และภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับความสนใจจากทุกส่วนของสังคมในแง่มุมต่าง ๆ (ยุวช ทินนะลักษณ์, 2549 : คำนำ) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นคำที่ใช้แพร่หลายทั่วไปในสังคมไทย และ

องค์กรต่าง ๆ ทั้งของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และสื่อมวลชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นคำที่มีความหมายคาบเกี่ยวกับคำอื่น ๆ อีก เช่น ความรู้ท้องถิ่น ความรู้ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้คล้ายคลึงกันดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคน โดยผ่านกระบวนการสังเกต ศึกษา และคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา จนกระทั่งตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้อะเอียดหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากเรามีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ ตามยุคสมัย (พินิจ พันธุ์ชื่น และคณะ, 2548 : 73) เสรี พงศ์พิศ (2529 : 145-146) ยังกล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือลักษณะที่เป็นรูปธรรมอันเป็นชีวิตทัศน์ ซึ่งเป็นเรื่องของเทคนิค วิธีการเฉพาะด้านต่าง ๆ ในวิถีชีวิต เช่น การ ทอผ้า การสานตะกร้า การถนอมอาหาร การใช้สมุนไพร ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และด้านอื่น ๆ และส่วนที่เป็นนามธรรมอันเป็นโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมเป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และคุณค่า ความหมายทุกอย่างในชีวิตประจำวัน

ภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่ได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมาในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งสามารถมีผลทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ของคนรุ่นหนึ่งผ่านการถ่ายทอดแบบต่าง ๆ ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งซึ่งอาจสืบทอดโดยกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้ (สุรศักดิ์ สามประดิษฐ์, 2546 : 41)

- 1) การแสวงหาหรือการค้นพบโดยกระบวนการค้นคว้าวิจัย
- 2) การประดิษฐ์คิดค้นและทดลอง
- 3) การสร้างสมพัฒนาการ
- 4) การถ่ายทอด สืบทอดทางการศึกษา
- 5) การพร่ำสอน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถ และทักษะของกลุ่มคนในท้องถิ่น สร้างขึ้นมาจากการสั่งสมประสบการณ์ และความ เฉลียวฉลาดของแต่ละคนผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ประยุกต์ พัฒนาและมีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้สมดุลกับสภาพแวดล้อม และสภาพธรรมชาติรวมทั้งเหมาะสมกับยุคสมัย (วิสากุล กองทองนอก, 2543 : 12)

ความรู้หรือภูมิปัญญาตามทัศนะของชาวเฮโรโดตีส มีความเชื่อสืบทอดกันมาว่า สิ่งที่มีมนุษย์เรียนรู้ (ความรู้) ดำรงอยู่ในแผ่นดินกับมนุษย์ผู้นั้น เมื่อร่างของเขาถูกฝังกลบลงในดิน ถ้าหากแหล่งที่อยู่อาศัยหรือระบบนิเวศเหล่านั้นถูกทำลาย หรือเปลี่ยนแปลงไป ก็จะทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่บรรพบุรุษเหล่านั้นได้สั่งสอนลูกหลานสืบทอดกันมา ซึ่งตามทัศนะเช่นนี้ นับได้ว่าภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ หากแต่ความรู้เป็นสิ่งที่ก่อร่างสร้างตัวลงหลักปักฐานภายในระบบนิเวศของท้องถิ่น ภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เองเมื่อระบบนิเวศท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยพืชและสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่น หากความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทเฉพาะของระบบนิเวศชุดนั้น ก็ย่อมมีลักษณะจำเพาะ มีพืชสมุนไพร สูตรอาหาร

เฉพาะถิ่นนั้น ๆ ที่ได้สั่งสมและพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ (ยศ สันตสมบัติ, 2542 : 47 - 48)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่งๆ หากมีการทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การย้ายหรือปรับเปลี่ยนถิ่นที่อยู่อาศัย ที่ทำกินเพื่อสร้างแหล่งอาหาร การอพยพชาวเขาลงจากดอย อาจเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่าให้สูญหายไปและอาจไม่มีวันหวนกลับมาได้อีก

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2541 : 21) กล่าวว่าภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิดความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศน์ หรือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ปรับตัวให้เข้ากับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนเพื่อนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ โดยมีการพัฒนาภูมิปัญญาซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพ และความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านและภูมิปัญญาใหม่ที่รับเข้ามาจากโลกภายนอก ได้มีการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาการสร้าง สรรค์ภูมิปัญญาในระดับพื้นบ้าน เป็นการสะสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2538 : 248) สรุปว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้จากพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติ พี่น้อง และผู้รู้ในชุมชน ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางหลักเกณฑ์มีวิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้วกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ ความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับปรุงประยุกต์ และเปลี่ยนแปลงจนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ ตามสภาพการณ์ทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

จากแนวคิดดังกล่าวมาแล้ว นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายที่คล้ายคลึงกัน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของชาวบ้านหรือประชาชนในท้องถิ่น ที่ได้สั่งสมสืบทอด และปฏิบัติต่อกันมาในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น เกิดจากการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งสืบทอดไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านการถ่ายทอดแบบต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ภูมิปัญญาจึงเป็นทั้งองค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม ที่ได้มีการพัฒนาและสืบทอดต่อกันมา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่ต้องพิจารณาหลายประการ ประเวศ วะสี และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (ประเวศ วะสี, 2534 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536 อ้างถึงใน ประทีป หวานจิต, 2545 : 6) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความจำเพาะกับท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากการสั่งสมประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องราวของท้องถิ่นนั้น ๆ มากกว่า จึงไม่อาจที่นำเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกัน หรืออาจใช้ได้แต่ไม่มากนัก

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการความเชื่อมโยงกันระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม มีการนำธรรมชาติมาอธิบายเป็นรูปธรรมที่สามารถแตะต้องได้ เช่น เกี่ยวกับพระแม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ ทำให้คนเคารพธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งนั้น

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะถือว่าผู้อาวุโสเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่าและควรค่าแก่การเคารพ

4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสั่งสมและการกระจายความรู้ ซึ่งความรู้ไม่ได้ถูกเก็บไว้เฉย ๆ แต่จะถูกนำมาบริการคนอื่น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้าน

5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่มีสถาบันถ่ายทอดความรู้ แต่มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการสร้างสรรค์ปรุงแต่งความรู้ไม่ได้หยุดนิ่ง มีการปรับเปลี่ยนโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย มีข้อแตกต่างจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของสังคมอื่น ดังนี้ (อุทิศ ขวลิขิต, 2543 : 278-279)

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่เกิดจากพื้นฐานด้านการเกษตร เพราะร้อยละ 80 ของคนไทยประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับการทำนาทำไร่ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ จึงทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวิธีการในการทำเกษตร และเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่มาจากพุทธศาสนา เพราะคนไทยร้อยละ 90 นับถือศาสนาพุทธ คำสอนของพุทธศาสนา ประเพณีอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาจึงมีส่วนสำคัญในการสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่เกิดจากการทดลองใช้ในชีวิตจริง เช่น การนวดแผนไทย อาหารไทย การทอผ้าพื้นเมือง มีการทำซ้ำหลาย ๆ ครั้ง จนมั่นใจว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต จึงบันทึกไว้ให้คนรุ่นหลังใช้ต่อไป

4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บอกเล่าสืบต่อกันมา เมื่อสามารถสรุปแนวปฏิบัติเรื่องใดได้ชัดเจนแล้ว ก็จะมีการจดจำหรือบันทึกไว้บอกเล่าให้คนรุ่นลูกหลานได้ทราบและปฏิบัติสืบต่อกันไป โดยไม่ต้องเสียเวลาศึกษาหรือทดลองทำอีก

เกี่ยวกับลักษณะทางธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยทั่วไปนั้น ยศ สันตสมบัติ (2542 : 51 - 52) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งกลุ่มชนต่าง ๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ ทดลองและผ่านกระบวนการคัดสรร ปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ แต่อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และจากการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณใดแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้เอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ได้ก่อเกิด ดำรงอยู่ และแตกดับ

ไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง นำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลมากกว่า อาจไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งได้เสมอไป

ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันและเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือจากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน กับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศในลักษณะเช่นนี้ ถูกนำเสนอในเรื่องเล่าหรือนิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเน้นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (พืช สัตว์ ที่ดิน แหล่งน้ำ) และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเป็นสำคัญ

อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์หลายสาขา เช่น วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เป็นต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสมจะสามารถทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ มีความแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ และสังคมที่แตกต่างกัน กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2547 : 150) ได้สรุปลักษณะของความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาไว้ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 เป็นความรู้ที่เป็นคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้เด็กเคารพผู้ใหญ่ มีความกตัญญู มีความเอื้ออาทร รู้จักช่วยเหลือแบ่งปัน

ประการที่ 2 ความรู้ที่สอนให้รู้จักพึ่งพาธรรมชาติโดยไม่ทำลาย ให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว

ประการที่ 3 ความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้

อังกุล สมคะเนย์ (2535 : 49) รวบรวมและจัดกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น 4 กลุ่ม คือ

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับคตินิยคติ ความคิด ความเชื่อและหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสม ถ่ายทอดกันมา ได้แก่ พิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่นความเชื่อในเรื่องผี ป่า เทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ การสู่ขวัญ การเคารพแม่โพสพ แม่ย่านางเรือ ซึ่งความคิดและความเชื่อเหล่านี้นำมาสู่การพัฒนาชีวิต และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

2) ภูมิปัญญาในเรื่องของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การบวชนาค แต่งงาน โขนมโนราห์ โขนจุก วันสำคัญทางศาสนา ศิลปกรรมพื้นบ้าน เช่น งานถัก ทอ จักสาน แกะสลัก งานเครื่องปั้นดินเผา หล่อโลหะ ภาพเขียนฝาผนัง การฟ้อนรำ และเพลงพื้นเมือง

3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นได้พัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การเกษตรพึ่งตนเอง การทำสวนสมุนไพร การแพทย์แผนโบราณ

4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน เช่น เครื่องนวดข้าว การคิดสูตรอาหารเลี้ยงปลา การเลี้ยงปลาตกในบ่อซีเมนต์

จากความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่ นักวิชาการกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ ประสบการณ์ และ ความคิดของคนระดับชาวบ้าน ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสม และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือมาจาก ความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตรง จากการรับรู้จากธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาที่ เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นได้ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความรู้และช่วยเสริมสร้างความรู้ความสามารถของ ประชาชนทำให้คนมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

2.1.2 การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธีรยุทธ เสนิงค์ ณ อยุธยา (2550) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เกิดจากการสั่งสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่าง ๆ แล้วเลือกสรรนำมาประยุกต์ ปฏิบัติ ปรับปรุง พัฒนาให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเองและคนในสังคม แล้วถ่ายทอดสืบทอดกันมา จนถึงปัจจุบัน ด้วยวิธีการที่หลากหลาย วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยทั่วไปที่นิยมใช้กันในทุกภูมิภาค ได้แก่ การสาธิต การสั่งสอนด้วยการบอกเล่าหรือด้วยวาจา เพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และ การสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ ในรูปของตำรา เช่นตำรายาตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ เป็นต้น หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน คำตักเตือน ภาษิต คู่มือ แผนที่ ตำนาน นิทาน ฯลฯ

นอกจากวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันยังใช้วิธีฝึกปฏิบัติ วิธีบรรยาย ประกอบการสาธิต วิธีบอกเล่า/บรรยาย วิธีเรียนรู้ด้วยตนเองจากสื่อต่าง ๆ วิธีจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ และวิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่ออีกด้วย สรุปได้ว่าวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในปัจจุบัน ที่นิยมใช้กันอยู่ทุกภูมิภาคมีดังต่อไปนี้

1) การบอกเล่า บรรยาย ด้วยวาจา เป็นวิธีการที่ผู้ถ่ายทอดเป็นฝ่ายบอกเล่า อธิบาย หรือ ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สั่งสมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอด ในรูปของคำพูด โดยผู้ถ่ายทอด จะต้องเป็นฝ่ายเตรียมเนื้อหาที่จะพูด วิธีนี้ผู้ถ่ายทอดจะมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ให้ความรู้ ส่วนผู้รับ การถ่ายทอดจะเป็นผู้รับฟัง และจดจำ ความรู้หรือบันทึกสาระสำคัญต่าง ๆ ที่ได้รับฟังตามไปด้วย

2) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงหรือกระทำพร้อมกับการ บอกหรือ อธิบายเพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรงในเชิงรูปธรรม ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิธีการ ขั้นตอน และสามารถปฏิบัติได้ การสาธิตที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือการสาธิตวิธีการและ การสาธิตประกอบการบรรยาย

3) การปฏิบัติจริง อาจหมายรวมถึงการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง เป็นวิธีการถ่ายทอด ที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์ที่เป็น อยู่จริง โดยผู้ถ่ายทอดเป็นผู้คอยแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไข เพื่อให้กระบวนการปฏิบัติถูกต้องตามขั้นตอน และได้ผลงานตามที่ต้องการด้วย วิธีการนี้ผู้รับการถ่ายทอดจะได้เรียนรู้และ สั่งสมประสบการณ์ไปทีละเล็กละน้อย จนสามารถปฏิบัติ ได้ด้วยตนเอง นับเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เน้นทักษะกระบวนการและผล งาน ที่เกิดจากการปฏิบัติ

4) วิธีถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง เป็นวิธีที่จัดเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ ภูมิปัญญาในรูปของสื่อประสมที่ เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด เช่น บทเรียน แบบโปรแกรม ศูนย์การเรียนรู้ คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

5) วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้ เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ตลาดนัดภูมิปัญญา เป็นต้น โดยจัดเป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกเวลา การถ่ายทอดโดยวิธีนี้อาจรวมหมายถึงการใช้วิถีสายลักษณะในรูปของตำราต่าง ๆ ที่บันทึกไว้ด้วย

6) วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ เป็นวิธีที่ใช้การแสดงที่ชาวบ้านนิยมชมชอบเป็นสื่อในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ทางภูมิปัญญา โดยที่ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้

7) วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น ตำราต่าง ๆ และในรูปของสื่ออื่น ๆ เช่น วิทยุทัศน์ในรูปของวีซีดี/ดีวีดี เทปเสียง หรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาต่อไปไม่ให้สูญหาย

อย่างไรก็ตามวิธีการถ่ายทอดที่กล่าวมานี้ แม้ว่าจะเป็นวิธีที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา แต่ไม่ได้หมายความว่าวิธีใด จะดีกว่าวิธีใด คงไม่มีวิธีการถ่ายทอดใดเป็นวิธีที่ดีที่สุดหากอยู่ที่การเลือกใช้วิธีการ ถ่ายทอดให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการถ่ายทอด องค์ความรู้ที่จะถ่ายทอด กลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด และรวมถึงความพร้อมของผู้ถ่ายทอดเอง ซึ่งอาจต้องใช้หลายวิธีผสมผสานกันไป จึงจะช่วยให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546 : 27) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ และค่านิยม โดยการใช้สัญลักษณ์หรือไม่ใช้สัญลักษณ์ที่จงใจหรือไม่จงใจ โดยการบอกเล่าหรือการกระทำที่มีความสัมพันธ์กับแรงกระตุ้นและการตอบสนองกับสิ่งที่ปฏิบัติ โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้รับความรู้ พบว่ารูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทยมี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้าน รูปแบบการสืบทอดความรู้ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว รูปแบบฝึกหัดจากผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง และรูปแบบการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ทั้ง 4 รูปแบบมีลักษณะดังนี้

1) รูปแบบการสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้าน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดลักษณะอาชีพ ได้แก่ ทรัพยากร หรือสภาพแวดล้อมที่อำนวยในการประกอบอาชีพ หรือความชำนาญ แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) บรรพบุรุษซึ่งเป็นบุคคลในท้องถิ่นนั้นประกอบอาชีพ หรือมีความชำนาญมานาน ลูกหลานได้รับการสืบทอดต่อกันมา 2) บรรพบุรุษย้ายถิ่นมีความรู้ ความชำนาญติดตัวมาแต่เดิม เมื่อมาอยู่ที่ใหม่มีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมอำนวย จึงประกอบอาชีพที่ตนเองถนัด และสืบทอดภูมิปัญญาให้กับคนรุ่นหลังต่อไป และ 3) การประกอบอาชีพโดยมีทุนให้การสนับสนุนดำเนินการในรูปธุรกิจ โดยมีชาวบ้านทั้งหมู่บ้านเป็นผู้รับทำสินค้าในลักษณะรับจ้างแรงงาน คือเป็นอาชีพรองจากอาชีพหลัก แล้วสืบทอดไปสู่ลูกหลานต่อไป ซึ่งรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้เด็กในหมู่บ้านคุ้นเคยกับอาชีพ ส่วนใหญ่ไม่มีการสอนหรือฝึกอาชีพอย่างเป็นทางการ แต่เป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ตามธรรมชาติ ในการดำรงชีวิตเด็กจะได้รับการฝึกหัดโดยไม่รู้สึกว่าเป็นการสอนโดยตรง ในที่สุดจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นพฤติกรรมที่ถาวร ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้

2) รูปแบบการสืบทอดความรู้ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว รูปแบบนี้เป็นอาชีพหรือความชำนาญที่ทุกครัวเรือนในชุมชนทำได้เหมือนกันหมด เป็นอาชีพหรือความชำนาญที่สืบทอดกันภายในครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นความสามารถเฉพาะ ได้แก่ การรักษาโรค อาหารบางชนิด การทอผ้า

เป็นต้น ลักษณะการสืบทอดเริ่มต้นจากบรรพบุรุษได้สืบทอดความรู้ต่อกันมาจนถึงรุ่นพ่อรุ่นแม่ หรือ พ่อแม่มีความสนใจในอาชีพ หรือพัฒนาความรู้ขึ้นมา ความรู้ทั้ง 2 กรณีได้สืบทอดไปสู่รุ่นลูกหลาน เครือญาติ และผู้สนใจที่มาขอเรียน ปัจจุบันลูกหลานยังคงใช้ความรู้นี้ประกอบอาชีพต่อไป อีกวิธีหนึ่งที่พ่อแม่จะถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานโดยตรง คือการทิ้งตำราหรือความรู้ไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน เครือญาติ สามารถนำไปศึกษาค้นคว้าจากตำราแล้วนำไปประกอบอาชีพ การได้รับความรู้ลักษณะนี้เป็นมรดกตกทอดจากครอบครัว ในรูปแบบนี้เป็นความต้องการของมนุษย์ที่ต้องการพัฒนาสู่อนาคตที่ดีกว่าเดิม โดยเฉพาะวัยผู้ใหญ่ ความต้องการนี้เกิดขึ้นจากแรงจูงใจเพื่อพัฒนาความรู้ โดยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต

3) รูปแบบฝึกหัดจากผู้รู้ชำนาญเฉพาะอย่าง รูปแบบลักษณะนี้ผู้เรียนจะไปเรียน หรือฝึกงานจากผู้รู้ซึ่งเป็นบุคคลที่อยู่นอกชุมชน ผู้ที่ต้องการเรียนต้องแสดงความจำนงเพื่อขอเรียน โดยสมัครเป็นศิษย์ เพื่อรับการถ่ายทอดความรู้โดยเสียค่าเล่าเรียนหรือใช้วิธีแลกเปลี่ยนแรงงานไปอยู่อาศัยเป็นลูกหลาน หรือในลักษณะเป็นลูกจ้างฝึกงาน การถ่ายทอดความรู้โดยการฝึกงานจากผู้รู้ชำนาญเฉพาะอย่าง มีหลายลักษณะ คือ การไปขออยู่เป็นลูกมือฝึกหัด การเรียนรู้จากพระในวัด การไปขอเรียนโดยเสียค่าเล่าเรียน และการไปขอฝึกหัดในฐานะลูกมือ เป็นการเรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติ และค่อย ๆ สังเกตวิธีการปฏิบัติงานของผู้รู้ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการทำงาน จึงเริ่มปฏิบัติจริงจากสิ่งที่ย่างไปหาสิ่งที่ยากขึ้น และฝึกปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ การเรียนรู้เหล่านี้เป็นการเรียนรู้ในสภาพที่เป็นจริง ใช้อุปกรณ์ของจริง เน้นกระบวนการและการฝึกปฏิบัติ ส่วนการประเมินผลประเมินจากกระบวนการทำงานและผลงาน ผู้เรียนเป็นผู้ประเมินผลด้วยตนเอง โดยพิจารณาจากผลงาน และคนที่มาจ้างจะพิจารณาฝีมือจากผลงานที่เคยทำมาก่อน

4) รูปแบบการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง รูปแบบนี้ส่วนใหญ่ได้รับแรงบันดาลใจทำให้มีความต้องการเรียนรู้ในเรื่องนั้น เช่น ชอบมาตั้งแต่เด็กเห็นตัวอย่างคนอื่นทำแล้วชอบ และมีผู้ชี้แนะ ขั้นตอนมาคิดทำเอง ฝึกฝน คิดดัดแปลงจนเกิดความชำนาญยึดเป็นอาชีพ หรือทำสิ่งนั้นด้วยใจรัก หรือทำเพื่อความเพลิดเพลินจนกลายเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องนั้น ลักษณะการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้โดยดูตัวอย่างจากเพื่อนบ้านที่ทำในหมู่บ้าน บางครั้งก็เรียนรู้โดยการสังเกตจากคนอื่น และเรียนโดยฝึกทำด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ ซึ่งวิธีการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง โดยการฝึกปฏิบัติลองผิดลองถูก ค้นคว้า ทดลอง และแก้ปัญหาด้วยตนเองจนประสบความสำเร็จ บุคคลเหล่านี้ต่อมากลายเป็นผู้รู้ และสามารถถ่ายทอดความรู้ให้ผู้สนใจต่อไป การเรียนรู้ในลักษณะนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตัวของผู้เรียน โดยมีบุคคลภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ผู้เรียนจะเป็นผู้ชี้แนะตนเอง (Self-directing) คือผู้เรียนต้องบอกความต้องการ วัตถุประสงค์ และการใช้ประโยชน์จากการเรียนรู้ จึงเป็นความเชื่อที่นำไปสู่แนวคิดที่ว่า ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner-centered approach)

รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ทั้ง 4 นี้ มีการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้มาอย่างต่อเนื่องของการดำเนินชีวิต มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย เช่นเดียวกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้กระบวนการทอผ้า ที่มีการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้และเป็นวิถีชีวิตของชุมชนในชนบทจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

สามารถ จันทร์สุรีย์ (2536 :150-152) จำแนกวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ 2 ประเภท ดังนี้

1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก โดยทั่วไปเด็กจะมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นเกมปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรงหรือบอกโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปแบบของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการ และเนื้อหาหรือคำร้องของกิจกรรมบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุงของภาคอีสาน (หนังประโมทัย) กลอนลำ คำสอยของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆ

ลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีต อาจแบ่งได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1) แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร คือลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

2) แบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตส่วนใหญ่ใช้การจาร หรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวภาคใต้เรียกว่า บุตดำ บุตขาว เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อกันมาได้

ในปัจจุบันที่ยุคเทคโนโลยีและการสื่อสารมีความก้าวหน้า รวดเร็ว จึงมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านเทคโนโลยีและสื่อสารมวลชนทุกสาขา มีรูปแบบการถ่ายทอดที่หลากหลายที่สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น

สามารถ จันทร์สุรย์ และประทีป อินแสง(2541 : 66-75) กล่าวว่า การถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาไทยเพื่อรับใช้สังคมใหม่ในยุคปัจจุบัน บนพื้นฐานศิลปวัฒนธรรมไทยในยุคปัจจุบันนั้น ทำได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากได้ขาดช่วงในการสืบทอดตั้งแต่ประเทศไทยได้รับเอาภูมิปัญญาสากลเข้ามาเป็นกระแสหลักในการเรียนรู้ในระบบการศึกษา ภูมิปัญญาไทยโดยเฉพาะในส่วนของการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ถูกตัดขาดออกจากการเรียนรู้ในวิถีชุมชนจนเกือบจะหมดสิ้นแล้ว แม้ในปัจจุบันได้มีการสืบค้นพัฒนาและถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยมาเป็นอย่างมากแล้วก็ตาม แต่ภูมิปัญญาไทยก็ยังไม่สามารถฟื้นกลับมาให้สืบทอดอย่างทัดเทียมภูมิปัญญาสากลแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากทั้งภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญานิรนาม และภูมิปัญญาไทยได้สูญหายไปเป็นจำนวนมากแล้ว ส่วนที่เหลืออยู่ในขณะนี้ก็อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญหาย ทั้งจากอายุขัยของผู้ทรงภูมิปัญญาที่สืบทอด และทั้งจากกระแสการพัฒนาสากลในปัจจุบัน ซึ่งขณะนี้ยังคงเหลือภูมิปัญญาไทยอยู่บ้างในชนบทที่มีผู้ทรงภูมิปัญญาดำเนินการสืบทอดสู่ลูกหลานในชุมชนเท่านั้น ดังนั้นเพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ จึงควรมีสื่อที่ได้รับการศึกษาเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทยในฐานะผู้เป็นเจ้าของในท้องถิ่นนั้นด้วย

ในอดีตผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัว หรือเป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่าง ผู้รู้หรือผู้ที่เป็นภูมิปัญญาทั้งหลายมักหวงแหน และจะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ รู้ อันเนื่องมาจากสาเหตุต่อไปนี้

1) กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่เกี่ยวกับการนำมาใช้ในการผลิตสินค้าเพื่อการจำหน่ายหรือค้าขาย

2) กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติภูมิ และกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา ถ้าหากถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้ว ผู้รับการถ่ายทอดความรู้สามารถทำได้ดีกว่า เจ้าตำรับก็จะมีชื่อเสียง

3) มีความเชื่อและถือสัจจะจาก ปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกลวิธีการผลิต

4) สื่อและเทคโนโลยียังไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ปัจจุบันนี้กลุ่มเป้าหมายในการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการขยายไปสู่สาธารณชนทั่วไปมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากได้รับการกระตุ้นและการสร้างความตระหนักจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน เช่น หน่วยงานพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานเกษตร รวมทั้งการศึกษาวิจัย เป็นต้น

สรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยมีลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ 1) การถ่ายทอดและการสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของชาวบ้านในหมู่บ้านที่ทำกันแทบทุกครัวเรือน 2) การถ่ายทอดและการสืบทอดภายในครัวเรือนหรือครอบครัว เป็นการสืบทอดความสามารถภายในครอบครัวหรือเครือญาติ ซึ่งบางอย่างมีการหวงแหนและเป็นความลับของตระกูล และ 3) การฝึกฝนจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการดัดแปลงและพัฒนาขึ้นมาด้วยตัวเอง แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน และรวมทั้งความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญ

2.1.3 การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ (ม.ป.ป., อ้างถึงใน สามารถ จันทร์สุรย์, 2536 : 157-159) ได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเห็นควรให้มีแนวทางที่จะดำเนินการส่งเสริมและอนุรักษ์ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) การทำความเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน โดยอันดับแรกควรส่งเสริมเจ้าหน้าที่ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน จากนั้นควรจัดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ได้ออกไปเยี่ยมเยียน พบปะสนทนากับปราชญ์ชาวบ้านผู้มีผลงานน่าชื่นชม น่าสนใจต่าง ๆ นอกจากนี้ควรให้โอกาสไปร่วมกิจกรรมของชุมชนที่ปราชญ์ชาวบ้านได้จัดขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งเป็นพื้นฐานในการวางแผนดำเนินการส่งเสริม พัฒนา ฟื้นฟู และสืบทอดเกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยประสานงานกับจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอทุกแห่ง ขอความร่วมมือเก็บรวบรวมข้อมูลด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่มากมายหลากหลายตามทุกหมู่บ้านทั่วประเทศอย่างจริงจัง แล้ววิเคราะห์จัดระบบในรูปของสื่อเอกสารหรือเผยแพร่อื่น ๆ สำหรับศึกษา ส่งเสริม เผยแพร่ หรือค้นคว้า วิจัยในระดับลึกต่อไป

3) การศึกษาค้นคว้า วิจัย โดยส่งเสริม สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ และเกิดองค์ความรู้ในรากเหง้าพื้นเพรากฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในแต่ละด้าน ของแต่ละท้องถิ่นอย่างแท้จริง ทั้งนี้โดยเน้นให้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นพิเศษ

4) การส่งเสริม เผยแพร่ โดยรวบรวมองค์ความรู้ที่เหมาะสม แล้วเลือกสรรอย่างพิถีพิถัน รมั้ดระวังที่เหมาะสมในแต่ละประเด็น แต่ละลักษณะ นำมาจัดทำสื่อเพื่อการเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุก สาขา ตามโอกาสอันเหมาะสม

5) การสนับสนุนคืนภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ชาวบ้าน โดยการยอมรับในภูมิปัญญาของชาวบ้าน ไม่ดูถูกดูแคลน ยอมรับในศักยภาพของชาวบ้านให้เป็นตัวของตัวเอง โดยการยกย่องชาวบ้านให้กำลังใจ ในผลงานที่เขาคิดทำขึ้น ช่วยเหลือสนับสนุนในกิจกรรมที่ชาวบ้านคิดและทำ ด้วยความเคารพ

6) การประสานแผนเพื่อสร้างเครือข่ายการดำเนินงาน โดยการประสานงานกับหน่วยงาน ทั้ง ภาครัฐและภาคเอกชน ให้มีการร่วมมือกันไปศึกษาข้อมูล หาความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นจากปราชญ์ ชาวบ้าน แล้วสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน

2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการความรู้

ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายว่า การจัดการความรู้ที่ดี นำมาซึ่งการทำงานที่มี ประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดผลดีต่อองค์กรโดยรวม ความรู้มีอิทธิพลในการตัดสินใจ และเพิ่มอำนาจในการ แข่งขันในโลกปัจจุบัน บุญดี บุญญาภิกิจ และคณะ (2548 : 16) ได้แบ่งความรู้ออกเป็น 2 ประเภท คือ Tacit และ Explicit Knowledge และได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

1) Tacit Knowledge เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวของแต่ละบุคคล เกิดจากประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ ซึ่งสื่อสารหรือถ่ายทอดออกมาในรูปของลายลักษณ์อักษร ตัวเลข หรือสูตรได้ยาก เป็น ความรู้ที่พัฒนาหรือแบ่งปันกันได้ และเป็นความรู้ที่ทำให้เกิดการได้เปรียบในการแข่งขัน

2) Explicit Knowledge ความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถรวบรวมและถ่ายทอดออกมาใน รูปแบบต่างๆ ได้ เช่น หนังสือ คู่มือ เอกสาร ซึ่งสามารถเข้าถึงได้ง่ายดังนั้นการนำความรู้มาใช้ให้เกิด ประโยชน์สูงสุดจึงต้องอาศัยการจัดการความรู้ การจัดการความรู้ จึงมีความสำคัญต่อการดำเนินงานของ องค์กร

การให้นิยามของการจัดการความรู้จึงมีหลากหลาย ดังนี้

บุญดี บุญญาภิกิจ และคณะ (2548 : 20) กล่าวว่า การจัดการความรู้ หมายถึง การจัดการ เพื่อเอื้อให้เกิดความรู้ใหม่ โดยใช้ความรู้ที่มีอยู่ และประสบการณ์ของคนในองค์กรอย่างเป็นระบบ เพื่อ พัฒนานวัตกรรมที่จะทำให้มีความได้เปรียบเหนือคู่แข่ง

น้ำทิพย์ วิชาวิน (2547 : 15) กล่าวว่า การจัดการความรู้ มาจากคำว่า Knowledge และ Management การจัดการความรู้ จึงหมายถึง การจัดการสารสนเทศ (Information) และการบริหาร คน (People) ในทุกองค์กรที่มีการจัดการใช้สารสนเทศที่จัดเก็บไว้ในรูปแบบดิจิทัล และจัดเก็บความรู้ ใหม่ที่บุคคลในองค์กรมี เพื่อเผยแพร่และแบ่งปันการใช้สารสนเทศในองค์กร จึงจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยี สารสนเทศ เช่น ระบบอินเทอร์เน็ต และโซลูชันกรุปแวร์เป็นเครื่องมือ โดยการจัดการความรู้ไม่เพียง เฉพาะความรู้ในองค์กร แต่เป็นความรู้นอกองค์กรที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานขององค์กรด้วย

จรินทร์ อาสาทรงธรรม (2548 : 44) กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นกลุ่มกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวกับ การสร้าง การกระจาย และการใช้ความรู้

ประเวศ วะสี (2548 : 30) การจัดการความรู้ หมายถึง การจัดให้มีการค้นพบความรู้ ความชำนาญที่แฝงเร้นในตัวคน หาทางนำออกมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตกแต่งให้ง่ายต่อการใช้สอย และมีประโยชน์เพิ่มมากขึ้น มีการต่อยอดให้คงงาม และใช้ได้เหมาะกับสภาพความเป็นจริง

วิจารณ์ พานิช (2546 : 5-6) การจัดการความรู้หมายถึง การยกระดับความรู้ขององค์กรเพื่อสร้างผลประโยชน์จากต้นทุนทางปัญญา โดยเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถนิยามด้วยถ้อยคำสั้นๆ ได้ ดังนั้นต้องให้นิยามหลายข้อจึงจะครอบคลุมความหมาย ได้แก่

1) การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูล เพื่อสร้างเป็นความรู้ เทคโนโลยีด้านข้อมูล และด้านคอมพิวเตอร์ เป็นเครื่องมือช่วยในการเพิ่มพลังความรู้ แต่ตัวของเทคโนโลยีและคอมพิวเตอร์ไม่ใช่การจัดการความรู้

2) การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนความรู้ ถ้าไม่มีการแลกเปลี่ยนความรู้แล้ว ความพยายามจัดการความรู้ก็ไม่ประสบความสำเร็จ

3) การจัดการความรู้ต้องอาศัยการตีความ และประยุกต์ใช้ความรู้ ในการสร้างนวัตกรรม และเป็นผู้นำทางในองค์กร

จากนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า การจัดการความรู้เป็นกระบวนการจัดสถานะแวดล้อมที่ส่งเสริมให้บุคคลในองค์กรได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน มีการแบ่งปันความรู้ แพร่กระจายความรู้ ให้สะดวกแก่การเข้าถึง เพื่อพัฒนาขีดความสามารถขององค์กร

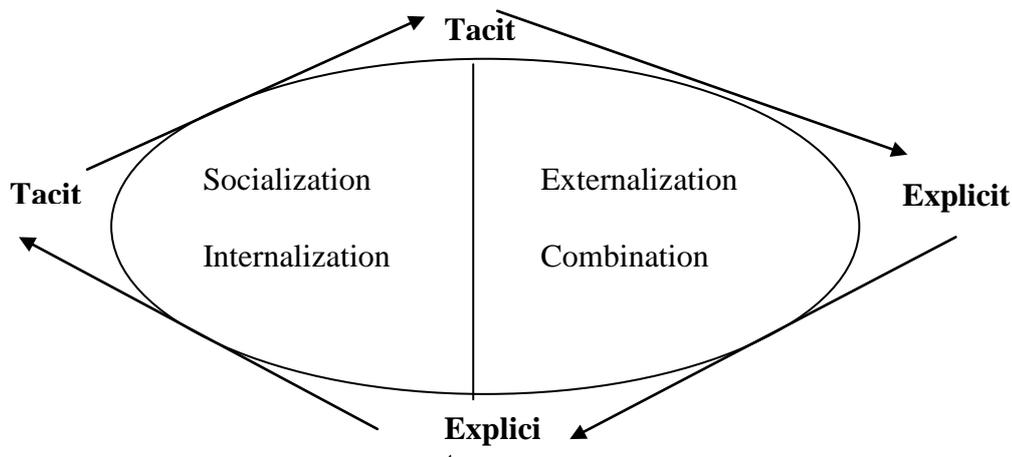
2.2.1 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ไปใช้ในองค์กรเป็นศิลปะ ซึ่งแต่ละองค์กรจะมีวัฒนธรรมองค์กรที่แตกต่างกัน จึงมีนักวิชาการด้านการจัดการความรู้ได้เสนอกรอบแนวคิดการจัดการความรู้เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการจัดการความรู้ที่สำคัญ เช่น

โนนากะ (Nonaka 1991, อ้างถึงใน บุญดี บุญญาภิจ 2548 : 32-33) ได้เสนอวงจร SECI กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงความรู้ (Knowledge Conversion) ระหว่างความรู้ในองค์กร 2 ประเภทคือ

1) Tacit Knowledge เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวของแต่ละบุคคล ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่างๆ ซึ่งถ่ายทอดในรูปของตัวเลข สูตร หรือลายลักษณ์อักษรได้ยาก แต่พัฒนาและแบ่งปันกันได้ เป็นความรู้ที่ก่อให้เกิดการได้เปรียบในการแข่งขัน

2) Explicit Knowledge ความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถรวบรวมและถ่ายทอดออกมาในรูปแบบต่างๆ เช่น หนังสือ คู่มือ เอกสาร และรายงานต่างๆ ซึ่งทำให้คนสามารถเข้าถึงได้ง่ายความรู้ ทั้ง 2 ประเภทสามารถเปลี่ยนสถานะระหว่างกันได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า Knowledge Spiral หรือ SECI Model ดังภาพประกอบที่ 2.1

ภาพประกอบที่ 2.1 แสดง SECI Model

ที่มา โนนากะ (Nonaka 1991, อ้างถึงใน บุญดี บุญญากิจ 2548 : 32-33)

จากกระบวนการข้างต้นการปรับเปลี่ยนและสร้างความรู้จะเกิดขึ้นได้ 4 รูปแบบ คือ Socialization, Externalization, Combination และ Internalization ซึ่งใช้เป็นชื่อเรียกวงจรการจัดการความรู้ว่า SECI Model

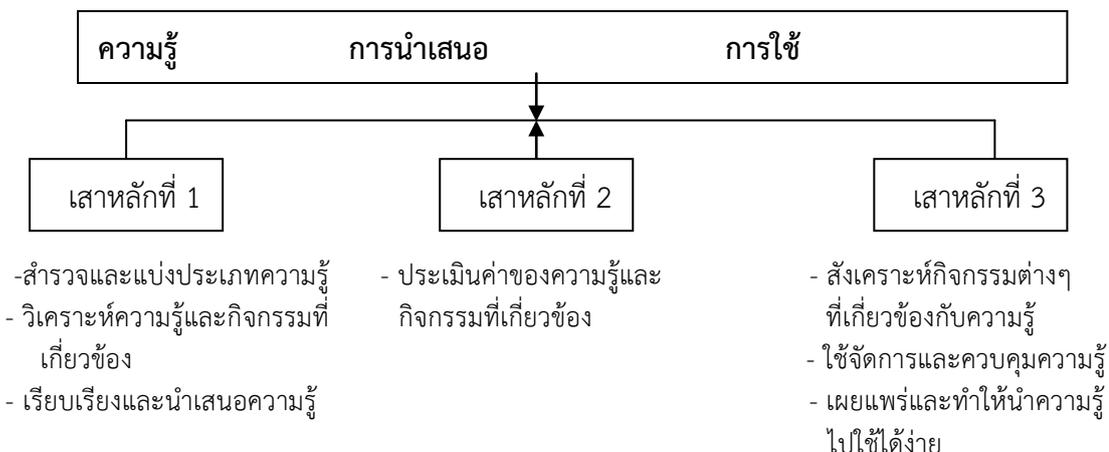
Socialization เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ (Tacit Knowledge) ระหว่างบุคคลสู่บุคคล โดยผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่สื่อสารกันโดยตรง เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันโดยตรง

Externalization เป็นการแปลงความรู้จาก Tacit Knowledge เป็น Explicit Knowledge เช่น การนำประสบการณ์ที่ได้จากการปฏิบัติงานมาเขียนเป็น คู่มือปฏิบัติงาน หรือรายงานต่างๆ

Combination เป็นการแปลง Explicit Knowledge จาก Explicit Knowledge โดยรวบรวมความรู้ประเภท Explicit ที่เรียนรู้มาสร้างเป็น Explicit ใหม่ๆ เช่น การศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเทคนิคการปฏิบัติงานที่มีอยู่อย่างหลากหลาย แล้วสรุปและเผยแพร่เป็นเทคนิคการปฏิบัติงานในรูปแบบใหม่ ซึ่งเกิดจากการรวบรวมความรู้จากแหล่งต่างๆ และความรู้ของตนเอง

Internalization เป็นการแปลง Explicit Knowledge มาเป็น Tacit Knowledge มักจะเกิดจากการนำความรู้ที่เรียนรู้มาไปปฏิบัติหรือนำไปปรับใช้กับการทำงานของตนเอง จนเกิดทักษะและความชำนาญจนกลายเป็น Tacit Knowledge ของตนเองในที่สุด และนำความรู้นี้ไปแลกเปลี่ยนกับบุคคลอื่นก็จะเกิดกระบวนการ Socialization หมุนเวียนไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

Wiig (1993, อ้างถึงใน บุญดี บุญญากิจ 2548 : 32) ได้เสนอวงจรการจัดการความรู้ที่เรียกว่าเสาหลักของการจัดการความรู้ (Pillar of Knowledge Management) โดยแต่ละเสาหลักจะประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้วงจรความรู้ครบถ้วน ประกอบด้วย การสร้าง (Create), การนำเสนอ (Manifest) , การใช้ (Use) , การถ่ายทอด (Transfer) ความรู้ ดังภาพประกอบที่ 2.2

ภาพประกอบที่ 2.2 แสดงเสาหลักของการจัดการความรู้ (Pillar of Knowledge Management) ที่มา Wiig (1993, อ้างถึงใน บุญดี บุญญาภิจ 2548 : 32)

2.2.2 แนวทางการนำการจัดการความรู้ไปใช้

จุดเริ่มต้นของการนำการจัดการความรู้ไปใช้ บุญดี บุญญาภิจ และคณะ(2548:46-59) กล่าวว่า บริษัทซีร็อกซ์ คอร์ปอเรชัน (สหรัฐอเมริกา) เป็นบริษัทที่ยอมรับกันในแวดวงการจัดการความรู้ว่า ประสบความสำเร็จในการจัดการความรู้เป็นอย่างมาก ได้เสนอแนวทางในการดำเนินการจัดการความรู้ ดังนี้

ขั้นที่ 1 กำหนดเป้าหมายขององค์กรให้ชัดเจน ว่าสิ่งที่ต้องการจากการจัดการความรู้คืออะไรและมีคนกลุ่มใดขององค์กรเป็นเป้าหมาย

ขั้นที่ 2 นำกระบวนการจัดการความรู้มาใช้ ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 6 องค์ประกอบคือ

- 1) การจัดการเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรม มีประเด็นที่ต้องพิจารณาคือ
 - ผู้บริหารระดับสูงต้องสนับสนุนและมีส่วนร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ
 - จัดตั้งทีมงานวางแผนและดำเนินกิจกรรม
 - กำหนดปัจจัยแห่งความสำเร็จ
 - ผู้บริหารต้องเป็นแบบอย่างที่ดีในการจัดการความรู้
 - เปิดโอกาสให้มีการนำความคิดสร้างสรรค์มาปฏิบัติหรือลองผิดลองถูกได้
- 2) การสื่อสาร ต้องสื่อสารให้ทุกคนเข้าใจว่าองค์กรกำลังจะทำอะไร เมื่อไร อย่างไร เพื่อให้พนักงานได้รับทราบอย่างชัดเจน เพื่อความร่วมมือในการร่วมกิจกรรม และจัดให้มีช่องทางการสื่อสาร เช่น จดหมายเวียน จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-Mail) ประกาศเสียงตามสาย
- 3) กระบวนการและเครื่องมือ ที่จะช่วยให้เกิดพฤติกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้
- 4) ฝึกอบรมและการเรียนรู้ จัดให้มีการฝึกอบรมเกี่ยวกับแนวทางและหลักของการจัดการความรู้ เพื่อสร้างความเข้าใจและความตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการความรู้
- 5) การวัดผล เป็นการสะท้อนประสิทธิภาพและประสิทธิผล ช่วยให้มีการทบทวนแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ให้ประสบผลสำเร็จมากขึ้น

2.2.3 องค์ประกอบของการจัดการความรู้

ประพนธ์ ผาสุขยัต (2547 : 21) ได้แบ่งองค์ประกอบของการจัดการความรู้ออกเป็น 3 ส่วน โดยเปรียบเทียบกับลักษณะของปลา คือ

1) ส่วนหัวปลา (Knowledge Vision) ได้แก่วิสัยทัศน์หรือทิศทางของการจัดการความรู้
 2) ส่วนกลางลำตัวของปลา (Knowledge Sharing) ได้แก่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นส่วนสำคัญและยากที่สุดในกระบวนการจัดการความรู้ เพราะต้องสร้างวัฒนธรรมองค์กรให้มีการยินยอมพร้อมใจแบ่งปันความรู้ซึ่งกันและกัน

3) ส่วนหางปลา (Knowledge Asset) ได้แก่องค์ความรู้ขององค์กรที่เก็บสะสมไว้เป็นคลังความรู้ ซึ่งได้มาจาก Explicit และ Tacit Knowledge ซึ่งต้องอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศ ในการช่วยจัดเก็บเป็นหมวดหมู่เพื่อสะดวกในการเรียกใช้ และปรับแต่งความรู้ให้ทันสมัยเสมอ

การจัดการความรู้จะสัมฤทธิ์ผลได้ จะต้องมามีเครื่องมือที่เหมาะสมในการจัดการความรู้ เครื่องมือการจัดการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้แบ่งเป็น 2 ประเภท (บุญดี บุญญาภิกข และคณะ, 2548 : 151-155) คือ

1) เครื่องมือที่ช่วยในการเข้าถึงความรู้ เหมาะกับ Explicit Knowledge ได้แก่
 1.1) การใช้เทคนิคการเล่าเรื่อง (Story Telling) นำเรื่องที่ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวมาผูกเป็นเรื่องราวและเผยแพร่ในองค์กร ทำให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น

1.2) สมุดหน้าเหลือง (Yellow Pages) ใช้แนวคิดเกี่ยวกับโทรศัพท์หน้าเหลือง จะบันทึกแหล่งที่มาของความรู้ ประเภทของความรู้ ผู้เชี่ยวชาญแต่ละด้านขององค์กร แทนการบันทึกรายละเอียดของคนหรือสถานประกอบการในสมุดโทรศัพท์หน้าเหลือง

1.3) ฐานความรู้ (Knowledge Bases) เป็นการเก็บความรู้ไว้ในฐานข้อมูลและให้ผู้ใช้ค้นหาผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ

2) เครื่องมือที่ช่วยในการถ่ายทอดความรู้ เหมาะกับ Tacit Knowledge ได้แก่
 2.1) ชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community of practice : CoP) เป็นกลุ่มคนที่มารวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ มักจะเป็นคนที่อยู่ในกลุ่มงานเดียวกัน หรือมีความสนใจเรื่องเดียวกัน มารวมกันโดยสมัครใจ เพื่อเรียนรู้หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน โดยมีระยะเวลาสิ้นสุดเมื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน

2.2 ระบบพี่เลี้ยง (Mentoring System) เป็นการถ่ายทอด Tacit Knowledge แบบตัวต่อตัวจากผู้มีประสบการณ์หรือความรู้มากกว่าไปยังผู้ที่มีประสบการณ์หรือความรู้น้อยกว่า และเป็นผู้ที่ปฏิบัติงานในระดับเดียวกัน

2.3 เวทีสำหรับแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Forum) เป็นการจัดประชุมเพื่อเป็นเวทีให้บุคลากรมีโอกาสพบปะพูดคุยให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันได้ อาจทำได้หลายลักษณะ เช่น การสัมมนา และการประชุมทางวิชาการที่จัดขึ้นสม่ำเสมอ

2.4 การสับเปลี่ยนงาน (Job Rotation) และการยืมตัวบุคลากรมาช่วยงาน (Secondment) การสับเปลี่ยนงานเป็นการย้ายบุคลากรไปทำงานในหน่วยงานต่างๆ ซึ่งอาจอยู่ในหน่วยงานเดียวกันหรือข้ามสายงานเป็นระยะๆ เป็นวิธีการที่มีประสิทธิผลในการกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้

2.2.4 ขั้นตอนของการดำเนินงานจัดการความรู้

บุญดี บุญญากิจ และคณะ (2548 : 54) สรุปขั้นตอนหลักของกระบวนการจัดการความรู้ดังนี้

- 1) การค้นหาความรู้ (Knowledge Identification) ค้นหาว่าองค์กรมีความรู้อะไรบ้าง อยู่ที่ใคร และความรู้อะไรบ้างที่จำเป็นต้องมี
- 2) สร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) กำหนดเนื้อหาความรู้ที่ต้องการและแสวงหาความรู้ดังกล่าว ปัจจัยที่จะทำให้ขั้นตอนนี้ประสบความสำเร็จ วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- 3) การจัดความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) ต้องจัดความรู้ให้เป็นระบบ สะดวกแก่การนำไปใช้
- 4) ประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinedment) ความรู้จะต้องอยู่ในรูปแบบและภาษาที่เข้าใจง่าย ใช้ได้ง่าย
- 5) การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) วิธีการในการจัดเก็บและกระจายความรู้
- 6) แบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) จัดทำเอกสารหรือฐานความรู้สำหรับแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนความรู้

การจัดการความรู้เป็นนวัตกรรมใหม่ที่กำลังอยู่ในความสนใจของวงการต่างๆ เพราะการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือสำคัญในการเพิ่มผลผลิต เพิ่มประสิทธิภาพในการตัดสินใจวางแผนและปฏิบัติงาน การนำการจัดการความรู้มาใช้ในองค์กรจะต้องพิจารณาเลือกแนวคิดในการจัดการความรู้ของนักคิดกลุ่มต่างๆ มาปรับให้เหมาะกับองค์กรด้วย

อุปสรรคและปัญหาในการนำการจัดการความรู้มาใช้

- 1) ด้านตัวบุคคล มีอุปสรรคดังนี้
 - (1) มีทัศนคติว่าความรู้คืออำนาจ จึงเกิดการหวงความรู้
 - (2) ไม่ทราบว่าสิ่งที่ตนเองรู้มีประโยชน์กับคนอื่นหรือไม่
 - (3) ไม่เห็นประโยชน์หรือไม่มีแรงจูงใจของการแลกเปลี่ยนความรู้
 - (4) ไม่มีเวลาและความมุ่งมั่นเพียงพอที่จะเรียนรู้จากผู้อื่น
 - (5) ยังไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน
- 2) ด้านส่วนรวมหรือโครงสร้าง มีอุปสรรคดังนี้
 - (1) ไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเป็นระบบ
 - (2) ผู้บริหารไม่สนับสนุน
 - (3) ระบบสารสนเทศไม่เอื้อ
 - (4) ไม่มีระบบให้รางวัลแก่ผู้แลกเปลี่ยน หรือถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่น
- 3) ด้านค่านิยม มีอุปสรรคดังนี้
 - (1) มีการแข่งขันระหว่างหน่วยงานสูง
 - (2) บุคลากรไม่ให้ความร่วมมือในการเปิดเผยความรู้
 - (3) ผู้บริหารไม่ยอมรับความล้มเหลวที่เกิดขึ้นจากการลองสิ่งแปลกใหม่

การนำการจัดการความรู้มาใช้ในสังคมไทยจึงเป็นสิ่งที่ค่อนข้างยาก เพราะค่านิยมในการแลกเปลี่ยนความรู้ของสังคมไทยจะจำกัดอยู่ในวงแคบในครอบครัว หรือหมู่ญาติมิตรเท่านั้น และในการ

แลกเปลี่ยนหรือถ่ายทอดความรู้ไม่ได้ถ่ายทอดจนหมดเปลือก ความรู้ที่สำคัญยังคงอยู่กับตัวผู้ถ่ายทอด ดังนั้นความรู้หรือภูมิปัญญาไทยบางประเภทจึงสูญหายไปพร้อมกับเจ้าของภูมิปัญญานั้น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับผ้าทอพื้นบ้าน

คนไทยมีการทอผ้ามาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน คนไทยส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ในสมัยโบราณผ้าที่ทอได้จะนำมาใช้ในครอบครัวเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันตามโอกาสต่างๆโดยการทอผ้าของชาวไทยพบได้ทั่วทุกภาคโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีวัฒนธรรมการทอผ้ามาเป็นเวลายาวนานเช่นเดียวกับผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่สำคัญในการดำรงชีวิต ผ้าเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองกับสภาพของธรรมชาติ จัดอยู่ในหมวดความจำเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่เรียกว่า เครื่องนุ่งห่ม โดยนักมานุษยวิทยายุคแรกพยายามหาเหตุผลการเกิดของเสื้อผ้าว่า มีบทบาทหน้าที่สนองตอบต่อความจำเป็นพื้นฐานเบื้องต้นทางกายภาพและจิตวิทยาของมนุษย์ เสื้อผ้าให้ความอบอุ่นและปลอดภัยที่แตกต่างจากอาหาร ที่อยู่อาศัย หรือไฟ และเพื่อปกปิดร่างกายบางส่วน (ชนิตา ตั้งถาวรสิริกุล, 2541:1) สอดคล้องกับสาวตรี สุวรรณสถิต (2539 : 98) ซึ่งกล่าวไว้ว่า ผ้าเป็นวัสดุสำหรับทำเครื่องนุ่งห่ม จึงเป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ควบคู่กับอาหารและที่อยู่อาศัย เช่นเดียวกับ วรรณ วุฒกุล และ ยุรรัตน์ พันธุ์ยรา (2537:18) ที่กล่าวว่าผ้าเป็นปัจจัยสำคัญขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตมนุษย์ เพราะผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่นอกเหนือจากอาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ในสังคมเกษตรกรรมแต่บรรพกาลสืบมาทุกครัวเรือนจะมีการทอผ้าเพื่อใช้สอยกันภายในครอบครัว และมีการถ่ายทอดและสั่งสมกรรมวิธีการทอผ้าให้แก่สมาชิกโดยเฉพาะสมาชิกที่เป็นเพศหญิง แม่หรือยายจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่อบรม และถ่ายทอด วิธีการ กรรมวิธี และประสบการณ์ในการทอผ้าให้แก่บุตรสาวหรือหลานสาว จนสั่งสมเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นเสมือนมรดกทางวัฒนธรรม และสุภิตรา อนุศาสน์ (2551) กล่าวว่า สิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ นอกเหนือจากอาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค คือ เครื่องนุ่งห่ม ในสังคมเกษตรกรรมทุกครัวเรือนจะทอผ้าใช้เองในครอบครัว ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิง กรรมวิธีการทอผ้า มีการถ่ายทอดสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชนเผ่าของตนเองสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

ผ้าทอเป็นงานด้านหัตถกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นจากภูมิปัญญา จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ทำให้ชุมชนอีสานยังคงมีการทอผ้าเป็นวิถีวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสานอยู่เกือบทุกหมู่บ้านจนถึงทุกวันนี้ ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อสิ้นหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” ผ้าทอแต่ละผืนจะบรรจุไว้ด้วยเรื่องราวของวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และความเชื่อความศรัทธาของชุมชนที่ถ่ายทอดลงในชิ้นงานอันเกิดจากฝีมือของช่างทอผ้า การทอผ้าเป็นงานที่ละเอียดอ่อน ต้องใช้ความอดทน ความประณีต ความพยายาม และความรักในสิ่งที่ทำ ผ้าทอแต่ละผืนจึงแฝงไว้ด้วยความรัก ความผูกพันที่ผ่านการถักทอออกมาเป็นผืนผ้า ดังนั้นการส่งเสริมการทอผ้าพื้นบ้าน จึงไม่ใช่การเน้นเฉพาะเรื่องความสวยหรือไม่สวยของผ้าทอ แต่หมายถึงการสร้างสรรค์ชีวิตและวัฒนธรรมอันดีงามให้เข้มแข็ง ทั้งสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นชีวิตจริง ครอบครัว ญาติพี่น้อง ดำเนินชีวิตตามครรลองคลองธรรม สืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม การทอผ้าจึงเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) โดยมีการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น

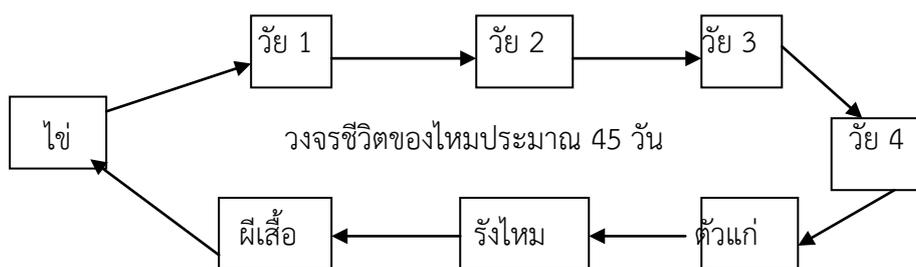
2.3.1 ความรู้เกี่ยวกับผ้าไหมพื้นบ้าน

การทอผ้าไหมของชาวบ้านในอดีตเป็นการผลิตแบบครบวงจร คือเริ่มตั้งการปลูกหม่อนเพื่อเลี้ยงไหมให้ผลิตรังไหม แล้วจึงเอารังไหมไปสาวเอาเส้นไหมสำหรับใช้ทอผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่ม ส่วนใหญ่จะทำในเวลาว่างจากการประกอบอาชีพหลัก คือทำนา ทำไร่ โดยอาศัยแรงงานของสมาชิกในครัวเรือนเป็นหลัก การทอผ้าเป็นทั้งหัตถกรรมและงานศิลปะที่เกิดขึ้นอย่างง่าย ๆ ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการผลิตผ้าไหมจากการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ปัจจุบันนี้ถึงแม้จะมีเทคโนโลยีในการผลิต แต่การผลิตผ้าไหมแบบพื้นบ้านยังคงเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีกระบวนการและวิธีการที่เป็นลักษณะเฉพาะประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้ (เริงฤทธิ์ วัฒนศึกษา, 2533 : 23 - 30)

2.3.1.1 ขั้นตอนการผลิตเส้นไหม

1) การปลูกหม่อน หม่อนเป็นพืชที่ใช้ใบเลี้ยงตัวไหมชาวบ้านนิยมปลูกตามที่ว่างบริเวณบ้านเรือน ตามไร่ สวน หรือตามรั้วบ้าน เพื่อใช้เลี้ยงตัวไหม ในเวลาว่างจากการทำนาทำไร่ โดยจะใช้ลำต้นหม่อนในการขยายพันธุ์ ปริมาณมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการในการผลิต กล่าวคือจะใช้เลี้ยงไหมมากหรือน้อยนั่นเอง ในปัจจุบันมีการส่งเสริมพันธุ์หม่อน วิธีปลูก และวิธีบำรุงรักษา เพื่อให้ได้ผลผลิตเต็มที่ เหมาะสมกับพื้นที่และความต้องการในการเลี้ยง

2) การเลี้ยงไหม ไหมที่นิยมเลี้ยงในอดีตเป็นไหมพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งจะผลิตเส้นไหมที่เส้นเล็ก อ่อนนุ่ม และเงางาม การขยายพันธุ์มาเลี้ยงหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขอแนว”(พันธุ์) นั้น ก็ขอจากบ้านใกล้เคียง ในขณะที่เป็นรังไหมหรือไขไหม ไม่มีการซื้อขาย อาหารของตัวไหมคือใบหม่อน การเลี้ยงไหมจะมีปริมาณมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแรงงานในครัวเรือนและต้นหม่อนที่ปลูกให้อาหารตัวไหมเป็นสำคัญ วงจรชีวิตของไหมแต่ละรุ่นเริ่มตั้งแต่ การวางไข่ การแตกตัว และพัฒนาการของตัวไหมแต่ละรุ่นจนกระทั่งเป็นตัวผีเสื้อ จะใช้เวลาประมาณ 45 วัน

ภาพประกอบที่ 2.3 แผนภูมิแสดงวัฏจักรของการเลี้ยงไหม

ที่มา : เริงฤทธิ์ วัฒนศึกษา (2533 : 23 - 30)

วัย 1 (นอน 1 หรือนอนขึ้น) คือระยะที่ตัวไหมแตกออกจากไข่เป็นตัวหนอนเล็ก ๆ ตามตัวมีขน ช่วงนี้มีระยะประมาณ 6 - 7 วัน อาหารของตัวไหมวัยนี้ ไข่ใบหม่อนที่ไม่มีเส้นใบแข็ง (ใบอ่อน) หั่นเป็นฝอย ๆ ให้อาหารวันละ 2 ครั้ง ถัดจากวันที่ 6 - 7 ตัวไหมจะไม่กินอาหาร เรียกว่า “นอนขึ้น” ระยะที่ตัวไหมนอนไม่ต้องให้อาหารใด ๆ

วัย 2 (นอน 2) หลังจากนอนซึ้นแล้ว ตัวไหมจะเริ่มไหวตัวและกินอาหาร ใหม่ ถ้าตัวไหมสมบูรณ์มากจะกินใบหม่อนได้มาก กากหรือมูลจะมาก ต้องเปลี่ยนกระดังใบใหม่ ชาวบ้านเรียกว่า “เสียซึ” ระยะนี้ตัวไหมจะเริ่มโตขึ้น ผู้เลี้ยงจะต้องขยายไปใส่กระดังใบใหม่ เพื่อรองรับการเติบโต และให้ตัวไหมได้กินอาหารเต็มที่และเพียงพอ นับจากเริ่มเปลี่ยนวัย 6 – 7 วัน ตัวไหมก็จะหยุดกินอาหาร ผู้เลี้ยงก็งดให้อาหารประมาณ 2 วัน เรียกว่า นอน 2

วัย 3 (นอน 3) หลังจากนอน 2 แล้ว ตัวไหมจะเริ่มกินอาหารใหม่ ระยะนี้ไหมจะโตเร็วมาก อาหารที่ให้มามีปริมาณมาก การขยายกระดังเพื่อรองรับตัวไหมจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อไม่ให้แออัด และรับอาหารเพียงพอกับการเจริญเติบโต หลังจากนั้น 6 – 7 วัน ตัวไหมจะเริ่มไม่กินอาหาร เรียกว่า นอน 3 เพื่อเริ่มเข้าสู่วัยใหม่ต่อไป

วัย 4 (นอน 4) ตัวไหมจะเริ่มกินอาหารอีกครั้ง ระยะนี้ผู้เลี้ยงต้องให้อาหารมากเป็นพิเศษ และระวังไม่ให้ตัวไหมแออัดกันมากเกินไป ต้องหมั่นดูแลทำความสะอาดมูลหรือเศษใบหม่อนที่เหลือจากการให้อาหารอย่างน้อยวันละครั้ง

นับจากเริ่มวัย 4 ไปประมาณ 8 – 10 วัน ตัวหนอนไหมจะแก่เต็มที่หรือเรียกว่าไหมสุก จะมีสีเหลืองอมส้ม ตัวไหมหยุดกินอาหาร ผู้เลี้ยงต้องคอยเก็บใส่จ่อและใช้ผ้าคลุมจ่อไว้ ประมาณ 2 – 3 วัน หลังจากตัวไหมหยุดกินอาหารแล้ว จะเริ่มทำรังโดยพันของเหลวชนิดหนึ่งออกมาทางปาก เมื่อของเหลวสัมผัสกับอากาศ ก็จะแข็งตัวเป็นเส้นไหมหุ้มตัวไหมเป็นชั้นๆ เรียกว่ารังไหม จากนั้นผู้เลี้ยงไหมจะเก็บรังไหม (ฝักหลอก) ออกมาเก็บไว้ในภาชนะ (ส่วนมากใช้กระดัง) เก็บเศษสิ่งสกปรกและดึงเส้นใยที่สกปรกออก พร้อมทั้งจะนำไปต้มเพื่อสาวเป็นเส้นไหมต่อไป

ไหมพื้นเมือง ขั้นตอนทั้งหมดจะใช้เวลาประมาณ 45-52 วัน ถ้าเป็นไหมพันธุ์ผสม จะใช้เวลาประมาณ 35-45 วัน

3) การสาวไหม คือการนำเอารังไหมไปใส่หม้อต้มในน้ำร้อน เพื่อให้รังไหมอ่อนตัว ทำให้สาวหรือดึงเส้นใยไหมออกง่าย การดึงเส้นใยไหมหรือการสาวไหม ใช้อุปกรณ์ได้แก่ หม้อดิน พวงสาว ไม้คีบหรือไม้สาว สำหรับใช้กั้นรังไหมขณะดึงเส้นใย และตะกร้าใส่เส้นไหม การสาวไหมมี 2 ขั้นตอน คือ

- 1) การสาวไหมลึบหรือไหมใหญ่ คือ ไหมชั้นนอกของรังไหม จะเป็นไหมเส้นใหญ่ เนื้อหยาบ สีเหลืองอมส้ม การสาวไหมลึบจะสาวไปจนสังเกตเห็นว่ารังไหมสีจางลงเป็นสีเหลืองอ่อน จึงจะตัดรังไหมมาพักไว้ และ
- 2) การสาวไหมน้อย หลังจากสาวไหมลึบออกแล้วก็ให้นำรังไหมที่ตัดพักไว้ใส่กลับคืนลงหม้อต้มเพื่อสาวเส้นไหมต่อไปอีก ไหมน้อยจะมีลักษณะเส้นใยสีเหลืองเป็นมันวาว อ่อนนุ่ม เส้นไหมที่ได้จากการสาว เรียกว่า ไหมดิบ และจะนำไปในขั้นตอนการเตรียมเป็นเส้นพุ่งและเส้นยืนสำหรับการทอผ้าต่อไป

2.3.1.2 ขั้นตอนการเตรียมเส้นไหมสำหรับทอผ้า เส้นไหมที่ใช้ในการทอผ้ามี 2 ชนิด คือ เส้นยืน และเส้นพุ่ง มีการเตรียม ดังนี้

- 1) การเตรียมไหมเส้นพุ่งหรือไหมทางต่ำ เส้นไหมที่ได้จากการสาวเรียกว่า ไหมดิบ จะมีความกระด้าง ไม่อ่อนตัว และมีลักษณะเป็นเส้นยาวติดต่อกัน ดังนั้นจึงต้องนำมาทำเป็นปอยไหมตามขั้นตอนต่อไปนี้

- (1) การเหล่งไหม เส้นไหมที่สาวออกจากฝักหลอก(รังไหม)จะยาวเป็นเส้นติดต่อกัน ชาวบ้านจะนำเส้นไหมนั้นมาเหล่ง เพื่อทำเป็นปอย โดยใช้การกะประมาณด้วยสายตา และจับด้วยมือ เพื่อบอกความหนาว่าเพียงพอหรือยัง น้ำหนักของเส้นไหมแต่ละปอยประมาณ 2 - 3 ชีด

(2) การดองไหมหรือการฟอกไหม นำปอຍไหมมาต้มให้เดือด เติมน้ำต่างจากซีเถ้า เพื่อให้ปอຍไหมอ่อนตัวลงและเป็นการล้างคราบไขออกจากเส้นไหม หลังจากต้มในน้ำเดือดประมาณ 10 นาที นำออกมาบิดพอหมาด กระจุกปอຍไหมและผึ่งแดดให้แห้ง เส้นไหมที่ผ่านการดองแล้วจะนิ่ม มั่นวาวเป็นเงา และจะทำให้เส้นไหมขาวนวลขึ้น

(3) การกวักไหม การดองไหมอาจทำให้เส้นไหมขาด ดังนั้นเพื่อให้เส้นไหมที่ขาดต่อเป็นเส้นเดียวกันตลอด จึงนำปอຍไหมที่ดองแล้วมากวัก โดยใช้เครื่องมือ 2 ชนิดคู่กัน คือ “กง” สำหรับใส่ปอຍไหม และ “กวัก” สำหรับปั่นไหมจากกงมาพันรอบกวัก

(4) การคันไหม นำไหมที่กวักแล้วไปคัน โดยใช้เครื่องมือคือ “โองคันหมี่” เพื่อทำเป็นปอຍหมี่อีกครั้งหนึ่งและเตรียมมัดหมี่ หมี่ที่คันแล้วจะมีความยาวเท่ากับความกว้างของผ้าไหมที่ทอสำเร็จแล้ว

(5) การมัดหมี่ เป็นขั้นตอนสำคัญที่จะทำให้ผ้าไหมมีลวดลายต่างๆ ตามที่ช่างทอผ้าที่ออกแบบไว้ การมัดหมี่เป็นการเก็บลวดลายและสีเดิมไว้ในบริเวณที่ถูกมัดจะไม่กินสีเมื่อย้อมสีใหม่ อุปกรณ์ในการมัดหมี่ ได้แก่ โองหมี่ มีดตำเล็กๆ เชือก (ปัจจุบันนิยมใช้เชือกฟาง) ลายหมี่ที่นิยมได้แก่ ลายต้นสน ตะกร้อ กระจับ นาคพอ ผักแว่น กอตะไคร้ เป็นต้น หลังจากนั้นจึงนำมัดหมี่ไปย้อมสีต่อไป

(6) การย้อมหมี่ การย้อมสีเป็นกระบวนการหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะสีที่สวยงามของลวดลายผ้าไหมที่ได้จากการย้อม จะดึงดูดใจผู้บริโภคได้เป็นอย่างดีนอกเหนือจากคุณภาพของเนื้อผ้าไหมและมีมือการทอของช่างทอผ้า สีที่ใช้ย้อมมี 2 ชนิด คือ สีย้อมที่ได้จากธรรมชาติและสีที่ได้จากการสังเคราะห์หรือสีเคมี ในอดีตจะใช้สีจากธรรมชาติ ซึ่งได้สัตว์บางชนิด เช่น ครั่ง และได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น เปลือก ลำต้น กิ่ง ใบ ราก ผล เมล็ด เป็นต้น

การย้อมหมี่ ทำได้โดยนำเส้นไหมที่มัดหมี่แล้วมาย้อมในน้ำย้อมสีที่ 2 (สีแรกคือสีเดิมของเส้นไหม) อุปกรณ์ที่ใช้ ได้แก่ เส้นไหมมัดหมี่เส้นพุ่ง หม้อย้อม น้ำสีย้อม เตา ถังน้ำ กะละมัง ห่วงคล้องปอຍไหม และน้ำล้างสีย้อม

สีย้อมที่ได้จากธรรมชาติ เช่น แดงสีแดงได้จากจากครั่ง คำแสด ผางรากยอป่า มะไฟป่า หรือรากของต้นเข็ม แดงสีเหลืองได้จากแก่นของต้นเข แก่นขนุน ขมิ้นชัน แดงสีส้มหรือสีจำปาได้จากดอกคำแสดหรือดอกกรรณิการ์ แดงสีน้ำเงินได้จากจากต้นคราม ฮ่อม แดงสีเขียวได้จากจากเปลือกไม้มะหูด แดงสีเขียวมะกอกได้จากแก่นไม้ขนุน เปลือกนนทรี และเปลือกต้นตะแบก แดงสีโพลได้จากใบสัปประรดอ่อนกับน้ำมะนาว แดงสีน้ำตาลได้จากต้นหมาก แดงสีม่วงได้จากต้นหว่า แดงสีดำได้จากมะเกลือ รากต้นชะพลู และสมอ เป็นต้น การย้อมด้วยสีธรรมชาติมีข้อดีคือ สีไม่เข้มฉูดฉาด มีสีอ่อนเย็นตากว่า สีวิทยาศาสตร์หรือสีเคมี จึงทำให้สีของผ้างดงามเหมาะสมกับรูปแบบของผ้าทอพื้นบ้าน สีธรรมชาติย้อมติดสีได้ดีทั้งเส้นไหมและฝ้าย

(7) การโอบหมี่ คือการทำให้หมี่มีหลายสี โดยการมัดย้อม เช่น เส้นไหมที่ฟอกแล้วซึ่งมีสีขาว เมื่อมัดหมี่แล้วนำไปย้อมสีครั้งแรก บริเวณที่ไม่ถูกมัดก็จะติดสีย้อม แต่ตรงเพราะที่มัดหมี่ไว้ยังคงเป็นสีเดิมก่อนย้อม นำเอาปอຍหมี่ที่ผ่านการย้อมแล้วไปมัดลายเพิ่มอีก เป็นการเก็บสีที่ต้องการไว้ เรียกว่าการโอบหมี่ แล้วย้อมสีใหม่อีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้ลายหมี่เพิ่มขึ้นเป็น 3 สี และสีที่ 4 คือสีพื้นที่ย้อมครั้งสุดท้าย ถ้าต้องการสีมากขึ้นกว่านี้อีก ก็มัดย้อมหลาย ๆ เที้ยว โดยคงเพราะที่มัด

ครั้งก่อน ๆ ไว้ เพื่อย้อมครั้งสุดท้าย และก่อนนำไปทอเป็นผืน จึงค่อยแก้ปมเชือกมัดพร้อมกัน ลายหมี่ที่แก้เชือกมัดแล้วจะเป็นหลาย ๆ สี ตามสีที่มัดย้อมแต่ละครั้ง และสีพื้นของผ้าไหมมัดหมี่คือสีที่ย้อมครั้งสุดท้าย

(8) การล้างหมี่ คือการนำมัดหมี่ไปล้างน้ำสีจากการย้อมซึ่งเป็นสีส่วนที่ไม่ติดเส้นไหม ล้างจนน้ำใสสะอาด นำไปตากแดดให้แห้งสนิท

(9) การแก้หมี่ เป็นการเชือกที่มัดลายหมี่เพื่อเก็บสีที่ต้องการไว้จากการย้อมออกจากปอยหมี่ หลังจากแก้มัดดอกแล้ว ปอยหมี่จะปรากฏลวดลายสีสันชัดเจนขึ้น

(10) การกวักหมี่ มีวิธีการและใช้อุปกรณ์เช่นเดียวกับการกวักไหม โดยนำไหมมัดหมี่เส้นพุ่งที่แกะเชือกมัดดอกแล้วไปใส่กงแล้วหมุนกงให้เส้นไหมพันเข้าไปรอบกวัก ซึ่งสะดวกต่อการนำไปปั่นหลอดต่อไป

(11) การปั่นหลอด เป็นการนำเอาหมี่ที่กวักแล้วไปปั่นหรือกรอ ใส่หลอดที่ทำจากต้นปอ ยาวประมาณ 3 นิ้ว ปัจจุบันบางคนก็ใช้หลอดดุดพลาสติกขนาดเล็ก ขึ้นอยู่กับความสะดวก หมี่หนึ่งปอยปั่นใส่หลอดได้ประมาณ 35 – 40 หลอด โดยเรียงลำดับจากหลอดแรกถึงหลอดสุดท้าย ร้อยเป็นสายเรียงตามลำดับไปตามลายที่ออกแบบไว้เพื่อป้องกันการสลับที่ และลวดลายจะได้ออกเนื่องกัน เวลานำไปใส่กระสวยสำหรับทอผ้า ก็จะเริ่มใส่และทอจากหลอดแรกถึงหลอดสุดท้าย

2) การเตรียมไหมเส้นยืนหรือไหมเครือ

(1) การค่นหูก คือการนำเอาเส้นไหม ที่เตรียมไว้สำหรับเป็นไหมเครือไปค่น โดยใช้อุปกรณ์คือ โสยกค่นหูก ให้ได้ความยาวตามต้องการ

(2) การย้อมไหมเครือ คือการนำเครือไหมที่ค่นเสร็จแล้วไปย้อมสีในน้ำเดือด เหมือนกับการต่อไหม ส่วนมากชาวบ้านนิยมย้อมเส้นยืนด้วยสีดำ เพราะเข้ากับสีหมี่ได้ทุกสี หลังจากนั้นจึงนำไปล้างน้ำสะอาดและผึ่งให้แห้ง

(3) การสีบหูก คือการนำเอาไหมเครือที่ย้อมแล้วไปต่อเข้ากับหูก คือส่วนที่อยู่ติดกับฟืม ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้า ทำด้วยไม้ (สมัยก่อนยังไม่มีฟืมเหล็กหรือฟืมแอสตันเลส) ส่วนประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ เขาหรือตะกอก ทำด้วยด้ายกักเรียงกับแนวไม้ไผ่ที่เหลากลมเรียวยาว เขาหรือตะกอก ส่วนของฟืมมีด้ายที่เรียกว่า กกหูก นำไปต่อไหมเครือ เรียกว่า การสีบหูก

(4) การพันหูก คือการนำไหมเครือที่สีบหูกเรียบร้อยแล้ว มาพันเข้ากับไม้กระดานให้เป็นระเบียบ โดยใช้ความละเอียดถี่ถ้วนในการพัน ถ้าเส้นไหมเส้นใดเส้นหนึ่งขาดจะต้องต่อให้เรียบร้อย

2.2.1.3 ชั้นการทอผ้า เป็นการนำเอาไหมเส้นพุ่งที่มีลวดลายจากการมัดหมี่ มาทอขัดกับไหมเครือหรือเส้นยืน เครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้า มีดังนี้

1) กี่หรือหูก เป็นเครื่องมือหลักสำคัญที่ใช้ในการทอผ้าเป็นผืน มี 2 ชนิด ชนิดแรกคือกี่ตั้งพื้น มีลักษณะเป็นโครงไม้ เป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยโบราณ และปัจจุบันยังนิยมใช้อยู่ เพราะกี่ชนิดนี้ใช้ทอผ้าที่มีลวดลายต่าง ๆ ได้ดีกว่ากี่ชนิดอื่น ๆ ชนิดที่สองคือกี่กระตุก เป็นกี่แบบใหม่ที่ได้วิวัฒนาการให้มีคุณภาพในการทอได้รวดเร็วยิ่งขึ้น การทอผ้ามัดหมี่ไม่นิยมทอด้วยกี่กระตุก เพราะการทอรวดเร็วเกินไปและขาดความประณีต การทอผ้ามัดหมี่จึงใช้กี่ตั้งพื้นแบบแรก

มากกว่า แต่เป็นการทอผ้าพื้นหรือผ้าที่มีลายสลับเป็นทางรูปเหลี่ยมต่าง ๆ จะใช้ทอด้วยกี่กระตุก เพราะจะทอได้รวดเร็วกว่า และไม่มีปัญหาของเนื้อผ้าและลวดลาย

2) พิมพ์หรือพันหวี เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้า มีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ตรงกลางมีลักษณะเป็นแผงยาว มีฟันเป็นซี่ๆคล้ายกับหวี เรียกว่าพันหวี ซึ่งแต่ละซี่ใช้เป็นช่องสำหรับสอดด้ายเส้นยืน จำนวนฟันพิมพ์เท่ากับความกว้างของหน้าผ้าแต่จะไม่ยาวเกินแขนทั้งสองข้าง เพื่อให้พุ่งกระสวยกลับไปมาได้สะดวก ปัจจุบันการทำซี่พิมพ์ทำจากเหล็กหรือสแตนเลส ซึ่งสามารถทำให้ซี่พิมพ์มีขนาดเล็กลง จึงร้อยด้ายเส้นยืนได้จำนวนมากขึ้น ผ้าที่ทอจะเนื้อแน่นละเอียดและมีความหนากว่าพิมพ์ไม้ไผ่ เนื่องจากพิมพ์สแตนเลสสามารถจัดฟันได้ดี และมีจำนวนฟันมากกว่าพิมพ์ไม้ไผ่ ขนาดของพิมพ์จะเรียกตามจำนวนช่องระหว่างซี่ของพิมพ์ โดยมีหน่วยนับเป็น “หลบ” ซึ่ง 1 หลบ เท่ากับ 40 ช่องพันหวี การนับความกว้างของพิมพ์เป็นหลบนี้ พบว่าใช้ทั้งภาคเหนือและภาคใต้ของไทย

3) เข่าพิมพ์หรือตะก้อ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้า ทำด้วยด้ายถักเรียงกับไม้แผ่นที่เหลาจนเรียบ ให้ได้ขนาดกับความยาวพอดี ถ้าพิมพ์มี 2 เข่า จะเรียกว่า พิมพ์ 2 เข่า หรือ 2 ตะก้อ สำหรับทอผ้าธรรมดา (ลายซัด) ถ้าพิมพ์มีตั้งแต่ 3 เข่า จะเรียกว่า พิมพ์ 3 เข่า หรือ 3 ตะก้อ สำหรับทอผ้าพิเศษ ส่วนของพิมพ์ที่อยู่ตรงข้ามกับเข่าหรือตะก้อ จะมีด้ายหรือไหมทำเป็น “กกหูก” หมายถึง ส่วนที่จะนำไปต่อกับไหมเครือ

4) กระสวย เป็นเครื่องมือที่บรรจุหลอดไหมพุ่ง เพื่อนำเส้นไหมไปซัดกับไหมเส้นยืนได้โดยสะดวก ทำด้วยไม้หรือพลาสติก ยาวประมาณ 1 ฟุต มีลักษณะหัวท้ายเรียว ตรงกลางมีร่องสำหรับบรรจุหลอดไหมที่ปั่นกรอเส้นไหมมัดหมี่แล้ว เพื่อนำไปทอในไหมเครือ(เส้นยืน)ที่หูก

2.3.2 การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ

การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติเป็นภูมิปัญญาไทยที่นับได้ว่าเป็นศิลปะแขนงหนึ่ง เนื่องจากเป็นความสามารถในการสร้างสีสันเส้นใยธรรมชาติให้มีความหลากหลายเพื่อใช้ทอผ้าให้เกิดลวดลายที่สวยงาม ดังนั้นถ้าผู้ทอต้องการให้ผ้าทอมีสีสันสวยงามและมีลวดลายก็ต้องนำเส้นใยไปย้อมสี ซึ่งในอดีตการย้อมสีจะย้อมจากสีที่ได้จากธรรมชาติ ซึ่งเป็นสีที่ได้จากการนำส่วนต่าง ๆ ของพืชในท้องถิ่นมาสกัดสีเพื่อใช้ย้อมผ้า เช่น เปลือก ใบไม้ แก่นไม้ ดอก ผล และราก นอกจากนี้สีย้อมผ้ายังได้จากสัตว์ เช่น ครั่ง เป็นต้น ซึ่งการคัดเลือกพืชให้สีและวิธีการสกัดสี รวมทั้งเทคนิคในการย้อมผ้าจากสีธรรมชาติเป็นภูมิปัญญาไทยที่ได้สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

สีย้อมจากธรรมชาติ เป็นความรู้ที่สืบทอดมาแต่โบราณ อันเนื่องมาจากความต้องการเครื่องนุ่งห่มเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและในเรื่องของพิธีกรรมต่างๆ แม้จะไม่มีหลักฐานที่บ่งบอกแน่ชัดว่าใครเป็นผู้ริเริ่มการใช้สีย้อมจากธรรมชาติ เริ่มที่ไหนและในสมัยใดก็ตาม แต่ข้อค้นพบที่ปรากฏที่แสดงถึงความสามารถของชาวอีสานที่สืบทอดจากบรรพบุรุษและมีการพัฒนาปรับปรุงมาอย่างต่อเนื่องคือ ในแต่ละพื้นที่จะคิดค้นนำสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติรอบตัวมาสกัดสีย้อมเพื่อให้ได้สีที่หลากหลาย และตรงกับความต้องการ โดยสีเดียวกันสามารถสกัดได้จากวัตถุดิบธรรมชาติที่ต่างกัน ทำให้เกิดทางเลือกในการย้อมสีมากขึ้น (สมชาย นิลอาธิ, 2537)

ทรงจิต พูลลาภ และคณะ (2548 : 92 - 99) กล่าวว่า กระบวนการย้อมสีธรรมชาติ ส่วนใหญ่ใช้วิธีการสกัดด้วยความร้อน โดยการนำชิ้นส่วนของต้นไม้ที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการทำสี นำมาสับหรือหั่นเป็นชิ้นเล็กที่สุด เพื่อสกัดให้น้ำสีออกมาที่สุด จากนั้นจึงนำไปแช่น้ำค้างคืนไว้ก่อนที่จะนำไปต้มให้เดือดแล้วกรองเอากากออกซึ่งจะได้สีสำหรับย้อมผ้าตามต้องการ ยกเว้นสีบางชนิด เช่น สีน้ำเงินจากต้นคราม การสกัดสีจะต้องทำโดยการหมักซึ่งเป็นการสกัดเย็น โดยไม่มีการใช้ความร้อน หลังจากที่ได้สีจากการสกัดตามต้องการแล้ว ก็จะนำไปใช้ในกระบวนการย้อมเส้นใยต่อไป ซึ่งกระบวนการย้อมสีนั้นมีหลักการคร่าว ๆ โดยทั่วไปคล้ายคลึงกันคือ ก่อนจะนำเส้นใยซึ่งส่วนใหญ่ ได้แก่ เส้นใยจากฝ้าย หรือจากไหมมาย้อมสี จะต้องทำการพอกเส้นใยให้สะอาดปราศจากไข การย้อมสีส่วนใหญ่ใช้วิธีต้มเส้นใยในน้ำสี ยกเว้นสีบางชนิดที่ต้องใช้วิธีหมักเส้นใยในน้ำสี เช่น สีที่ได้จากคราม ครั่ง คำฝอย สมอ ซึ่งถือว่าเป็นการย้อมเย็น ซึ่งต้องทำการย้อมหลายครั้งจึงจะได้สีเข้ม โดยการย้อมสีเส้นใยนี้จะต้องใช้สารช่วยให้ติดสี (ตัวกระตุ้น) จากธรรมชาติ ได้แก่ สารส้ม จุนสี น้ำปูนขาวหรือปูนกินหมาก น้ำมะขามเปียก น้ำต่างจากขี้เถ้า น้ำโคลน น้ำสนิม หรือใบไม้บางชนิด ซึ่งเมื่อสีติดเส้นใยดีแล้วก็นำไปล้างน้ำให้สะอาดหลาย ๆ ครั้ง แล้วนำไปผึ่งไว้ให้แห้งเพื่อนำไปสู่กระบวนการทอผ้าตามขั้นตอนต่อไป ยกเว้นสีจากพืชบางชนิดเมื่อย้อมเสร็จแล้ว จะนำไปผ่านกรรมวิธีอื่น เช่น นำไปหมักโคลนหรือล้างด้วยน้ำบาดาล ก็จะเปลี่ยนเป็นสีอื่น ๆ ที่สวยงามแตกต่างกันไป ซึ่งล้วนแล้วเป็นภูมิปัญญาไทยที่เกิดจากสังเกต ทดลอง สังเกตประสบการณ์และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างสีธรรมชาติที่ใช้ในการย้อมเส้นใยและวัตถุดิบที่ให้สีธรรมชาติ ได้แก่ สีน้ำเงินหรือสีคราม ซึ่งได้จาก ต้นคราม ฮ่อม สีแดง ได้จาก ดอกคำฝอย รากยอ ครั่ง คำแสด ฝาง สีดำ ได้จาก ลูกกระเจียว ลูกมะเกลือ สีเหลือง ได้จาก แก่นขนุน ขมิ้นชัน แก่นเขย สีเขียว ได้จาก สมอไทย ใบหูกวาง สีน้ำตาล ได้จาก คุณ กระถิน แคน จามจุรี(ก้ามปู) ฝรั่ง มะขามเทศ มะยม ลูกหว้า เป็นต้น

ในอดีตการย้อมสีจะบ่งบอกถึงวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่หลากหลาย วรรณา วุฒกุล และ ยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา (2537) กล่าวว่า ผ้าสีขาว สีเหลือง จะใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ด้ายสีขาวใช้เป็น ด้ายสายสิญจน์ ผ้าสีขาวใช้ในการทอศพเปรียบเสมือนธรรมที่ชาวสะอาด ไม่มีมลทิน ผ้าสีขาวจะเป็นส่วนหนึ่งของการยกครู ผ้าจิวรซึ่งมีสีเหลืองใช้กับผู้ออกบวช พระภิกษุ สามเณร แม้แต่ในการปลูกเรือนจะมี แผงยันต์ปิดอยู่ที่ปลายเสาทำด้วยผ้าขาวและผ้าแดง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าสีของผ้าในสมัยก่อนบ่งบอกถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน สีที่ใช้ย้อมผ้าจะเป็นสีที่ได้จากธรรมชาติย้อมด้วยสีธรรมชาติมีกระบวนการค่อนข้างยุ่งยาก สีที่นำมาย้อมแต่ละชนิดก็จะมีรายละเอียดวิธีการย้อมที่แตกต่างกัน เช่น การใช้สารช่วยย้อม สารช่วยติดสี หรือมอร์แดนท์ สีบางชนิดต้องใช้สารที่เป็นกรด สีบางชนิดต้องใช้สารที่เป็นด่าง โดยกรดและด่างที่ใช้ในการย้อม ก็ได้มาจาก วัตถุดิบธรรมชาติ เช่น น้ำกรดได้จากมะขามเปียกหรือลูกมะกรูด น้ำด่างได้จากน้ำขี้เถ้า น้ำปูนแดง ปูนขาว เป็นต้น ซึ่งกรรมวิธีการย้อมสีก็จะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น จึงเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ในอดีตและถ่ายทอดบอกสอนต่อกันมา

2.4 บริบทชุมชนและบริบทกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

บ้านนาเสียว หมู่ที่ 1 ตำบลนาเสียว อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองชัยภูมิ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 15 กิโลเมตร ทิศตะวันออกของหมู่บ้านอยู่ห่าง

จากทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 201 สายชัยภูมิ-ขอนแก่น ประมาณ 2 กิโลเมตร พื้นที่บ้านนาเสียว ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและการเกษตร การคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ มีความสะดวกสบาย ในอดีตสภาพแวดล้อมและทรัพยากรของบ้านนาเสียวมีความอุดมสมบูรณ์ จึงมีผู้นอพยพเข้ามาอยู่จนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ปัจจุบันบ้านนาเสียวจึงได้แยกการปกครองออกเป็น 3 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 1 ,8 และ 11 อาชีพหลักของชาวบ้านนาเสียวจากอดีตจนถึงปัจจุบันคือการทำนา จากสภาพสภาพแวดล้อมและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินซึ่งเหมาะสมต่อการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านและอยู่ในชุมชนเกือบทุกครอบครัวจึงมีการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และทอผ้าไหม ปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านในชุมชนบ้านนาเสียวเกือบทุกครัวเรือน จึงมีอาชีพเสริมที่สำคัญคือการทำผ้าไหม ซึ่งสามารถสร้างรายได้เสริมได้เป็นอย่างดี และต่อมาจึงได้มีการรวมกันเป็นกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว เริ่มก่อตั้งครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2519 มีการดำเนินงานทอผ้าในลักษณะครอบครัว โดยใช้วัตถุดิบส่วนใหญ่ในชุมชน ชุมชนในการผลิต และจำหน่ายเอง สมาชิกทุกคนมีประสบการณ์ในการทำตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป มีความรู้และมีความเชี่ยวชาญในกระบวนการผลิตผ้าไหมทุกขั้นตอน มีก็ทอผ้าของตัวเองสำหรับการทอผ้าที่บ้านทุกคน กลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านนาเสียวได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัด เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานเกษตรจังหวัดชัยภูมิ สหกรณ์จังหวัดชัยภูมิ และศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติฯ ชัยภูมิ ทั้งในด้านการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิต เส้นไหมและการทอผ้าไหม รวมทั้งสนับสนุนวัสดุและอุปกรณ์เกี่ยวกับการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และการทอผ้าไหม

ปัจจุบันกลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ยังคงดำเนินการผลิตผ้าไหมแบบครอบครัว มีการออกแบบลายผ้าไหมที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน คือหมี่คืบซึ่งเป็นลายโบราณดั้งเดิมและลายเกลียวไหม ซึ่งลวดลายที่เป็นอัตลักษณ์ของผ้าไหมบ้านนาเสียว มีการใช้สีธรรมชาติในการย้อมผ้ามากขึ้น ซึ่งปัจจุบันผ้าทอย้อมสีธรรมชาติได้รับความนิยมมากขึ้น ภาครัฐได้รณรงค์ให้มีการใช้สีธรรมชาติในการย้อมผ้า เพื่อลดผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ช่างทอผ้าบ้านนาเสียวตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว จึงได้ร่วมกันหาแนวทางในการแก้ปัญหาและพัฒนาการทำผ้า โดยคำนึงถึงสภาพเศรษฐกิจและความนิยมในปัจจุบัน เพื่อให้การทำผ้าสามารถสร้างรายได้ที่เหมาะสมและการดำรงอยู่ของมรดกทางวัฒนธรรม ด้านภูมิปัญญาการทำผ้าที่สั่งสมมาอย่างยาวนานได้รับการสืบทอดต่อไป

2.5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

วารารุช ผลานันต์ และคณะ (2549 : บทคัดย่อ) ศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การทอผ้าไหมกาบบัวบ้านบอน พบว่ากระบวนการผลิตผ้าไหมกาบบัวมี 6 ขั้นตอน ใหญ่ๆ ได้แก่ การเลือกเส้นไหม การย้อม การเตรียมทางเครือ การเตรียมทางตำ การทอ และการเก็บขิด ในด้านการถ่ายทอดความรู้เรื่องการผลิตผ้าไหมกาบบัวของช่างทอผ้าบ้านบอน ใช้วิธีการถ่ายทอดกันภายในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ จากพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ให้แก่ลูกหลานในครอบครัว ในส่วนของการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้จัดทำเอกสารเรื่องการทำผ้าไหมกาบบัว วิดิทัศน์ ป้ายนิทรรศการ แผ่นพับ และเผยแพร่ในเว็บไซต์ของสำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏ อุบลราชธานี

สมศักดิ์ ไกรเดช (2551: 68) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบทอีสาน ผ้าทอมือบ้านลาดสมดี หมู่ที่ 3 ตำบลกุศกร อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบ วิธีการ และเทคนิคในการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือบ้านลาดสมดี มีการสอนในรูปแบบสังคมประภคิต (Socialization) มีวิธีการถ่ายทอด 2 วิธี คือ วิธีการสาธิตและวิธีการปฏิบัติจริง อีกทั้งมีการประกวดการทอผ้าด้วยมือเพื่อการพัฒนาผลงาน ครูภูมิปัญญาบางคนได้รับเชิญให้สอนในโรงเรียนระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด โดยใช้เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือแบบพื้นบ้าน

สุนทร เกตุสุขาวดี (2552 : 107-108) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สาขาหัตถกรรมพื้นบ้าน กรณีศึกษาบ้านหนองเหียง อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี ผลการศึกษาพบว่า องค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประกอบด้วย แหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด วิธีการถ่ายทอดมี 7 วิธี คือ 1) แบบมุขปาฐะ เป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ มีการถ่ายทอดรูปแบบการทำเครื่องจักสานต่อเนื่องกันมา เนื่องจากความจำเป็นในด้านประโยชน์การใช้สอย แหล่งความรู้คือ ครอบครัว ตั้งแต่พ่อแม่สอนลูก พี่สอนน้อง เป็นต้น เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้ว ก็จะฝึกทำไปเรื่อยๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด ถ้าตรงไหนทำไม่ได้จะมีผู้ใหญ่ให้คำแนะนำ 2) แบบการสาธิต เป็นถ่ายทอดการเรียนรู้แบบอธิบายประกอบการสาธิต ผู้ถ่ายทอดได้แก่ พ่อ แม่ หรือวิทยากร มีการสาธิตทำให้อูและให้ฝึกทำไปพร้อมๆกัน 3) การสอนแบบตัวต่อตัว เป็นการเรียนรู้จากผู้ถ่ายทอดโดยวิธีการบอกเล่าให้ผู้รับการถ่ายทอดทำตามแบบตัวต่อตัว 4) แบบการสังเกต เป็นการเรียนรู้โดยการสังเกตผู้ถ่ายทอดแล้วทดลองทำเอง 5) แบบการฝึกฝนด้วยตนเอง จากการที่บรรพบุรุษในครอบครัวมีการทำเครื่องจักสานสืบทอดกันมาช้านาน โดยทำมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ทำให้มีความเคยชินกับเครื่องจักสาน เนื่องจากได้พบเห็นทุกวัน เมื่อต้องการทำก็สามารถทำเองได้โดยไม่ต้องมีใครสอน ซึ่งวิธีการนี้ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ แต่ในบางครั้งการถ่ายทอดการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ จะใช้ควบคู่กับการถ่ายทอดวิธีการเรียนจากบรรพบุรุษไปด้วย ถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ทำยาก เช่น การทำเข้าขอบกระบุง ซึ่งจะเข้าขอบให้กลม ทำได้ยากต้องให้พ่อสอนให้ทำ 6) แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน เนื่องจากความถนัดในการทำเครื่องจักสานของแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน เช่น บางครอบครัวมีความถนัดในการทำกระบุง บางครอบครัวมีความถนัดในการทำตะกร้า จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งวิธีการถ่ายทอดจะเป็นการบอกเล่าด้วยปากเปล่า โดยผู้เรียนจะนำตอกไปและให้สอน ผู้สอนจะสอนโดยการปฏิบัติจริง บอกวิธีการทำด้วยการบอกเล่า หรือบางครั้งคนในหมู่บ้านก็จะรวมกลุ่มกันทำเครื่องจักสาน ถ้าติดขัดตรงไหนก็จะถามตรงนั้นเลย ทำให้ทำเครื่องจักสานชนิดนั้นได้รวดเร็ว และการสอนก็จะไม่มีการปิดบังความรู้ และ 7) แบบฝึกอบรมจากหน่วยราชการ ได้แก่ กรมพัฒนาชุมชน ได้นำกลุ่มจักสานไปศึกษาเรียนรู้การทำตะกร้าดอกพิกุล ซึ่งทำให้บุคคลที่ได้รับการถ่ายทอดได้นำความรู้วิธีการทำ มาปฏิบัติและเผยแพร่แก่คนในชุมชน

มาเรียม มอหามัด (2552 : 46) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน ในองค์การบริหารส่วนตำบลยะลา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ผลการศึกษาพบว่า สามารถถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการนำสมุนไพรมาเป็นยา ให้แก่บุคคลในครอบครัวญาติ พี่น้อง และเพื่อนบ้านที่มีความสนใจ โดยการสาธิตและฝึกปฏิบัติให้ผู้สนใจทดลองปฏิบัติใน

ระยะเริ่มต้นและมีวิธีการถ่ายทอดความรู้โดยใช้ความรู้กับกลุ่มการใช้สมุนไพรภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้ได้เรียนรู้และสามารถปฏิบัติในการนำสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่น มารักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น ซึ่งทำให้ประชาชนมีสุขภาพดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ

ดวงฤทัย อรรถแสง (2552 : 106-107) ศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ ย้อมสีธรรมชาติ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการผลิต สภาพปัญหา การอนุรักษ์ การถ่ายทอด การตลาด และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการผลิต ได้แก่ การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การเตรียมเส้นไหม และการทอ สภาพปัญหาที่พบ ได้แก่ ปัญหาด้านกระบวนการผลิต และปัญหาด้านการตลาด การอนุรักษ์ธรรมชาติ คือ การปลูกต้นไม้ทดแทนเสมอ การอนุรักษ์กระบวนการผลิต คือ การสอนกันโดยตรง การถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ การจดจำและปฏิบัติตาม สำหรับการตลาดนั้น ด้านผลิตภัณฑ์ พบว่า เป็นผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติ ด้านราคา จะพิจารณาจากความยากง่ายและต้นทุนทั้งหมดในการผลิต ด้านช่องทางการจัดจำหน่าย จำหน่ายที่ทำการกลุ่ม และงานแสดงสินค้า ด้านการส่งเสริมการตลาด ประชาสัมพันธ์ผ่านทางวิทยุ อินเทอร์เน็ต และการบอกต่อ กระบวนการจัดการความรู้ในการอนุรักษ์ สืบทอด และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ ย้อมสีธรรมชาติ ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การเผยแพร่ความรู้ และการใช้ความรู้

การสร้างความรู้ มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เป็นผู้สอน จากการสังเกต จดจำ ลงมือปฏิบัติตาม เมื่อไม่เข้าใจหรือพบปัญหาจะสอบถามพ่อแม่หรือผู้รู้ เกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันเองภายในกลุ่ม และเกิดจากการลองผิดลองถูก เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ต้องการ และยังได้รับความรู้จากหน่วยงานของรัฐบาลที่ให้การสนับสนุน เข้ามาอบรมให้แก่ตัวแทนกลุ่ม

การจัดเก็บความรู้ เป็นการจัดเก็บความรู้ไว้ในรูปแบบการจดจำ ประสบการณ์ การจดบันทึกแบบย่อๆ ไว้ในสมุดส่วนตัว นอกจากนี้มีการจัดเก็บความรู้ในรูปแบบวิดีโอ ซึ่งได้อธิบายถึงกระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติในภาพรวมเท่านั้น ไม่ได้อธิบายขั้นตอนต่างๆ อย่างละเอียด

การเผยแพร่ความรู้ พบว่า มีการกระจายความรู้โดยการสอนงานกันภายในครอบครัว แลกเปลี่ยนความรู้กันเองระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม เปิดศูนย์การเรียนรู้ขึ้น ณ ที่ทำการกลุ่ม เพื่อเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดความรู้ เปิดให้บริการบ้านพักแบบโฮมสเตย์ ซึ่งนักท่องเที่ยวที่มาพักจะได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้าน รวมไปถึงได้เรียนรู้กระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติด้วย และได้เผยแพร่ความรู้โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นการย้อมสีธรรมชาติไปสอนนักเรียนที่โรงเรียนบ้านหนองหญ้าปล้องวิทยา นอกจากนี้ยังได้นำขั้นตอนกระบวนการผลิตไปจัดแสดงที่งานประเพณีของอำเภอมัญจาคีรี และที่อื่นๆ ที่สนใจติดต่อเข้ามา

การใช้ความรู้ พบว่า ได้นำความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ความรู้จากประสบการณ์ ความชำนาญ และความรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันและกันภายในกลุ่ม มาปฏิบัติและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม ทั้งนี้ได้มีการขยายผลหรือยกระดับความรู้ที่มีอยู่โดยการนำเอาความรู้ใหม่ๆ จากการลองผิดลองถูก หรือจากการเข้าอบรมต่างๆ จากหน่วยงานของรัฐบาลที่ให้การสนับสนุนมาปฏิบัติ จนเกิดทักษะและความชำนาญ ส่งผลให้กระบวนการผลิตมีประสิทธิภาพมาก

ยิ่งขึ้น เป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันขององค์กรให้สูงขึ้น เมื่อมีความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นก็จะมีการเผยแพร่และถ่ายทอดความรู้ต่อไป

วลัยลักษณ์ อริยสัจเวคิน (2552 : บทคัดย่อ) ศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษา ผ้าจกคูบัว ตำบลคูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี พบว่าในท่ามกลางความหลากหลายและบริบทของสังคมโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชุมชน ไทย-ยวน ราชบุรี ยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่ชุมชนผลิตขึ้นมาใช้เองและแสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งได้แก่ ภูมิปัญญาการทอผ้าจก มาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างชุมชน รวมถึงการเปิดรับความรู้จากภายนอก เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าจกของตนเอง โดยมีการจัดการความรู้เรื่องผ้าจก มีการจัดพิมพ์องค์ความรู้ในลักษณะของหนังสือ นำเทคโนโลยีด้านคอมพิวเตอร์มาใช้จัดเก็บองค์ความรู้และเป็นสื่อการเรียนการสอน สร้างพิพิธภัณฑ์รวบรวมวัตถุที่เป็นตัวแทนขององค์ความรู้ ด้านการกระจายองค์ความรู้สู่ชุมชน มีการจัดตั้งสถานที่ทอผ้าจก มีการเสริมหลักสูตรการเรียนการสอนการทอผ้าจกภายในและภายนอกชุมชน และโครงการสร้างศักยภาพการทอผ้าให้กับช่างฝีมือทอผ้าจกในตำบลคูบัว

ทัตวรรณ ธิมาคำ และคณะ (2553) ศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนาเรื่อง การทอผ้ายกคำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบและกระบวนการทอผ้ายกคำพูนโดยใช้กระบวนการจัดการความรู้และ 2) พัฒนาระบบการจัดการความรู้เรื่อง การทอผ้ายกคำพูนวิธีการวิจัยประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยประยุกต์แนวคิดโมเดล SECI ในการสกัดความรู้ชนิดฝังลึกด้านการทอผ้ายกคำพูนจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 2 คน และผู้มีประสบการณ์จำนวน 8 คน มาจัดทำเป็นความรู้จัดแจ้งในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์ภาพนิ่งวีดิทัศน์และ เว็บไซต์และการวิจัยเชิงพัฒนา โดยใช้โปรแกรม PHP และ MySQL พัฒนาระบบการจัดการความรู้ในรูปแบบฐานข้อมูลบนเว็บไซต์ใช้แบบสอบถามออนไลน์เป็นเครื่องมือประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลของระบบ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยหาค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบกึ่งทอผ้าที่ใช้ทอผ้ายกคำพูนคือ กึ่งทอผ้าพื้นเมืองโบราณและกึ่งทอผ้าพื้นเมืองประยุกต์ รูปแบบลวดลายดั้งเดิมของผ้ายกคำพูนและยังเป็นที่ยอมรับในปัจจุบันคือ ลายดอกพิกุล ส่วนองค์ความรู้กระบวนการทอผ้ายกคำพูนได้แก่ การออกแบบลายกราฟ การกรอไหม การสาวไหม การเข้าหัวม้วน การนำหัวม้วนขึ้นกึ่งทอผ้า (การสีบहुก) การเก็บตะกอเหยียบ การคัดลายบนเส้นไหม การเก็บตะกอดอก การทอผ้ายกและการทอหน้านาง ขั้นตอนที่ยากและซับซ้อนที่สุดในการทอผ้าคือ การคัดลายซึ่งปัจจุบันมีผู้เชี่ยวชาญจำนวนลดน้อยลงผู้คัดลายต้องมีความรู้ ทั้งการออกแบบลายกราฟ การสาวไหม การทอผ้ายกและการทอหน้านาง ลักษณะเด่นของผ้ายกคำพูนคือ เนื้อผ้าแน่น สม่่าเสมอ เพราะผู้ทอมีเทคนิคเฉพาะในการทอ

ณัฐรัชญา กลีบพุดชา (2554 : 47-49) ศึกษาวิจัยเรื่อง จัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเส้นหมี่น้ำฉ่า บ้านน้ำฉ่า ตำบลโป่งแดง อำเภอขามทะเลสอ จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษา สรุปได้ดังนี้

การกำหนดความรู้ มาจากภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนที่ทำได้ ทำบ่อยๆ เกิดองค์ความรู้ขึ้นมา สอดคล้องกับแนวความคิดการสร้างและถ่ายโอนความรู้ (create) ในมุมมองเดิม ความรู้จะต้องสร้างโดยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในมุมมองใหม่ ความรู้เกิดขึ้นทุกจุดของการทำงานเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในสมอง ซึ่งอาจจะพูดออกมาไม่ได้ การสร้างความรู้อาจทำได้ทั้งก่อนลงมือทำงาน ระหว่างการทำงาน และสรุป

ประมวลประสบการณ์ หลังจากการทำงานในการสร้างความรู้ไม่จำเป็นต้องใหม่ทั้งหมด อาจเริ่มจาก 10-20 % ก็ได้

การถ่ายทอดความรู้ จะถ่ายทอดจากรุ่นอาวุโสมายังลูกหลาน สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความรู้เน้นที่บรรยากาศของวงการสนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ คนเราจะสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยกันกับเหตุผลในการกระทำของแต่ละคน เป้าหมายของการสนทนา คือ การสร้างบรรยากาศพิเศษที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ชนิดที่ต่างไปจากเดิม

การนำไปใช้ เกิดจากแนวคิดที่เน้นบรรยากาศของวงการสนทนา คนเราจะสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ การถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ในกลุ่ม ในการสนทนา ทุกคนได้รับการยอมรับอย่างเท่าเทียมกัน ส่งผลให้การนำไปใช้เกิดประโยชน์สูงสุด

ผลของการนำไปใช้ จากการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์หาทางออกร่วมกัน การพัฒนาคุณภาพของเส้นหมี่ร่วมกันของกลุ่ม และทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็ง

แนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเส้นหมี่น้ำฉ่า ควรให้ความรู้เกี่ยวกับระบบกลุ่ม ความสำคัญของกลุ่ม เน้นการสร้างกลุ่มให้เข้มแข็ง เปลี่ยนจากการรวมตัวของกลุ่มที่เกิดโดยธรรมชาติ ให้เป็นกลุ่มจัดตั้งที่เข้มแข็ง จัดการอบรมความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการผลิตภัณฑ์ครบวงจร ตั้งแต่การผลิต การพัฒนาฝีมือและรูปแบบ การบัญชี การตลาด เน้นประสิทธิภาพการแข่งขัน ฯลฯ การทำเส้นหมี่ควรมีการประยุกต์ใช้ความรู้ให้มีการทันสมัย เส้นหมี่มีคุณภาพ ทำให้เป็นที่นิยมมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลทำให้ยอดขายของกลุ่มเพิ่มขึ้น รวมทั้งทำให้สินค้ามีการพัฒนามากขึ้น

บุญญาดา เพิ่มพูล (2553 : 125-128) ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวากลุ่มทอผ้าไหมแพรวา ชุมชนภูไทดำ บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวากลุ่มทอผ้าไหมแพรวา ทั้ง 3 กลุ่ม ได้แก่ แบบดั้งเดิม แบบปัจจุบัน และแบบสมัยใหม่ พบว่า รูปแบบการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาเป็นการสืบทอดความรู้ภายในชุมชน สมาชิกในชุมชนทุกคนได้คลุกคลีและมีความคุ้นเคยมาตั้งแต่เด็ก ใช้วิธีสาธิต คือการทอให้ดูเป็นตัวอย่าง การลงมือทำจริง การลองผิดลองถูก และการรวมกลุ่มกันเพื่อคิดลวดลายใหม่ๆ

แรงจูงใจที่ทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ การทอผ้าไหมแพรวาทำให้เกิดรายได้และผู้รับการถ่ายทอดยังมีความภาคภูมิใจที่ผ้าไหมแพรวากลายเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้สร้างชื่อเสียงให้เป็นที่รู้จักทั้งในประเทศและนอกประเทศ และเป็นภูมิปัญญาที่เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับท้องถิ่น นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น

ในส่วนของการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบการจัดการความรู้ สามารถสรุปได้คือ ความรู้ในกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทดำ แบบสมัยใหม่ มีระบบการจัดการความรู้เป็นระบบมากขึ้น มีการจัดทำเป็นลายลักษณ์อักษรและถ่ายทอดความรู้แบบเป็นระบบในกลุ่มนี้ จะมีหน่วยงานราชการเข้ามาคอยช่วยเหลือและดูแลให้คำแนะนำ มีรูปแบบที่เป็นทางการมากขึ้น โดยแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ รูปแบบที่จัดโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นแบบการฝึกอบรมที่หน่วยงานต่างๆ และอีกรูปแบบหนึ่งเป็นแบบที่จัดในโรงเรียนโดยจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ปัจจัยหลักที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมแพรวาสมัยใหม่ ประกอบด้วย 2 ปัจจัยหลัก คือ แรงจูงใจภายในของสมาชิกกลุ่มอาชีพ ได้แก่ เจตคติที่ดีต่อการประกอบอาชีพทอผ้าไหมแพรวา แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ความ

ต้องการคุณภาพชีวิตของครอบครัวและของชุมชน และสมรรถนะที่ดีขึ้น เนื่องจากผ้าไหมแพรวาลายสมัยใหม่ขายได้ราคาสูงและเป็นที่ยอมรับมากกว่า ส่วนปัจจัยที่เกิดจากแรงจูงใจภายนอกที่สำคัญๆ ได้แก่ นโยบาย ระบบ และกลไกแรงจูงใจของรัฐบาลในการเร่งรัด พัฒนา เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในระดับรากหญ้า ความเข้มแข็งหรือฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน แหล่งเรียนรู้สนับสนุน เครือข่ายแห่งการเรียนรู้และการเข้าถึง

ประพันธ์ แสงแก้ว (2553 : 77-78) ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลทุ่ง อำเภอไชยาจังหวัดสุราษฎร์ธานี ผลการศึกษาพบว่า ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งการทำน้ำตาลโตนด การจักสานหมวกใบตาล และการประกอบอาชีพทำผ้าผัดไทยไชยา เกิดขึ้นจากความจำเป็นในการใช้ชีวิตประจำวัน การถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล(Tacit Knowledge) ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการถ่ายทอดในหมู่เครือญาติ ความรู้ดังกล่าวจำเป็นต่อวิถีชีวิต จึงมีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยวิธีการบอกเล่าตัวต่อตัว ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดจะเรียนรู้จากการสังเกต และการฝึกปฏิบัติ และการจะถ่ายทอดด้วยวิธีการใดก็ขึ้นอยู่กับเรื่องที่จะถ่ายทอดเป็นสำคัญ การจัดการความรู้ไม่มีปรากฏให้เห็น ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อสกัดเอาความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลออกมาเป็นความรู้ที่ชัดเจน ในปัจจุบันถือว่ามีความเสี่ยงที่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะสูญหายไปจากชุมชน

กนกพร นิมพลี (2555 : บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสาน กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า 1) ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสาน เกี่ยวข้องกับความรู้ความสามารถและประสบการณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดสืบต่อกันมา จนกลายเป็นองค์ความรู้ประจำท้องถิ่นที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและการปลูกฝังวิถีคิดการดำเนินชีวิตประจำวันแก่ลูกหลานเพื่อปฏิบัติสืบต่อกันมา 2) กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสาน ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนที่สำคัญ ได้แก่ (1) การกำหนดความรู้ เกี่ยวกับการกำหนดผลิตภัณฑ์ ผ่านการคิดและตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม (2) การแสวงหาความรู้และยึดกุมความรู้ที่มาจากภายในกลุ่มและภายนอก เพื่อให้เกิดความรู้เฉพาะของกลุ่ม (3) การแลกเปลี่ยนความรู้อย่างไม่เป็นทางการ โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกมีความรู้และทักษะในการผลิตมากขึ้น (4) การจัดเก็บความรู้ในตัวบุคคล และ(5) การถ่ายทอดความรู้ มีรูปแบบการถ่ายทอดอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยกระบวนการจัดการความรู้ดังกล่าวมีลักษณะเป็นวงจรที่เมื่อถ่ายทอดความรู้แล้ว สามารถย้อนกลับไปกำหนดความรู้ในรูปแบบอื่นๆ ได้อย่างต่อเนื่อง และ 3) เงื่อนไขที่ทำให้การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสานประสบผลสำเร็จ มี 4 เงื่อนไข ที่สำคัญ ได้แก่ (1) ความรู้ด้านการจัดการความรู้ (2) วัฒนธรรมองค์กร (3) ภาวะผู้นำ และ (4) โครงสร้างพื้นฐาน และข้อค้นพบที่สำคัญของการวิจัยคือ การพึ่งตนเองของกลุ่ม โดยมีหลักการที่สำคัญ ได้แก่ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีความสามัคคี การยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตและการมีใจรักงานจักสาน

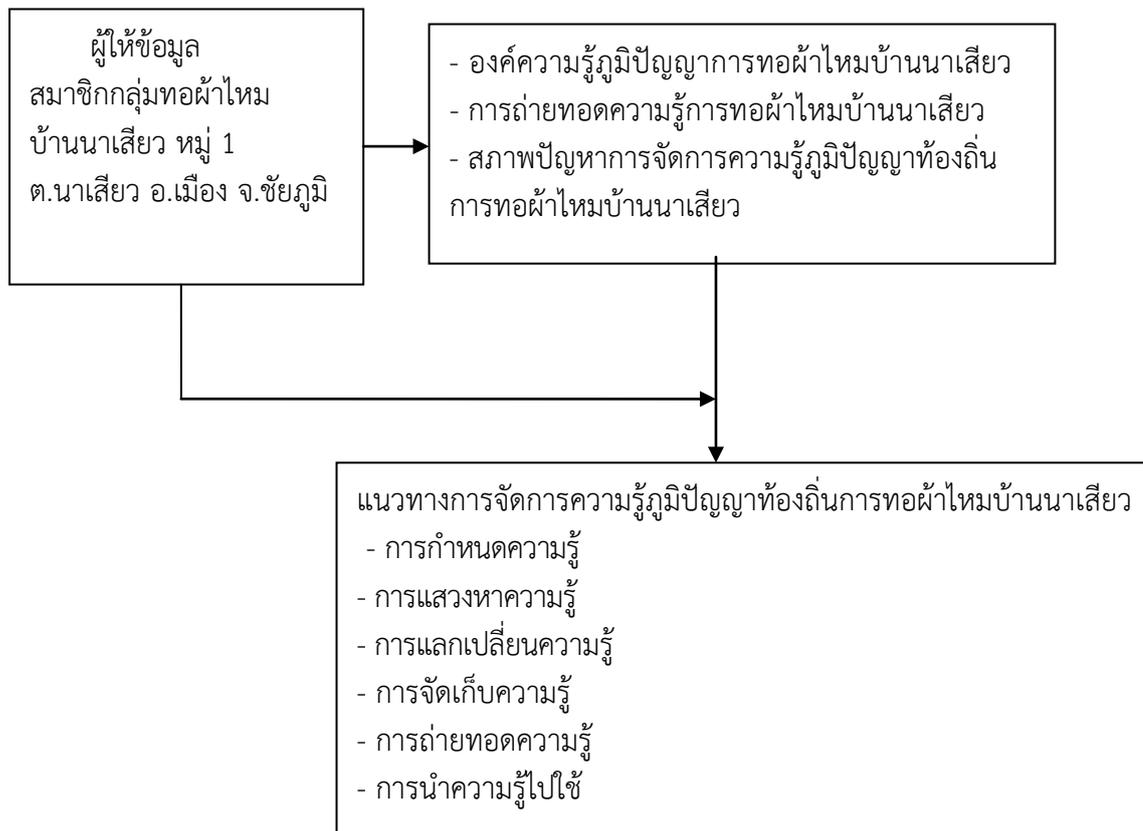
นริศรา วัฒนสิน (2557: 142-144) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาการทอผ้าเกาะยอ จ.สงขลา และการทอผ้านาหมื่นศรี จ.ตรัง ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าเกาะยอ จ.สงขลา สาเหตุของการถ่ายทอด คือ 1) การใช้ชีวิตใน

สิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์ผ้าทอเกาะยอ 2) การได้เห็นตัวอย่างจากผู้อาวุโสในชุมชน 3) การได้รับการสนับสนุนจากครูผู้ถ่ายทอด และ 4) แรงจูงใจเพื่อพัฒนาเป็นอาชีพ กระบวนการถ่ายทอดพบว่าผู้สอนควรสอนศิษย์ให้มีความรู้ มีทักษะและทัศนคติที่ดีต่ออาชีพ มีการเตรียมแผนการสอนอย่างง่าย ในการถ่ายทอดจะมีกลยุทธ์ในการสอน ใช้สื่อการสอนในชุมชนเป็นหลัก ผลที่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอด พบว่าอนาคตผ้าทอเกาะยอจะยังคงอยู่คู่กับ จ.สงขลาต่อไป เป็นที่ยอมรับในประเทศและต่างประเทศ และช่างทอผ้ามีความสามารถในการทอผ้าดี ปัญหาและอุปสรรคในการถ่ายทอด คือ เทคนิคการทอ การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและเอกชนอย่างต่อเนื่อง หลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนไม่ต่อเนื่อง และเอกลักษณ์การทอผ้าเกาะยอลดน้อยลง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้านาหมื่นศรี จ.ตรัง สาเหตุของการถ่ายทอด คือ การใช้ชีวิตในสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์ผ้าทอ นาหมื่นศรี การได้เห็นตัวอย่างจากผู้อาวุโสในชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากครูผู้ถ่ายทอด และแรงจูงใจเพื่อพัฒนาเป็นอาชีพ กระบวนการถ่ายทอด พบว่าผู้สอนควรสอนศิษย์มีความรู้ มีทักษะและทัศนคติที่ดีต่ออาชีพ มีสื่อการสอนทั้งในโรงเรียน โรงทอผ้า และหอประวัติหรือห้องแสดงประวัติความเป็นมาและผลงานผ้าทอนาหมื่นศรี ผลที่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอด พบว่าอนาคตจะมีผู้สืบทอดการทอผ้านาหมื่นศรีต่อไป ทางกลุ่มทอผ้านาหมื่นศรีมีส่วนร่วมในการร่วมกิจกรรมศาสนาของชุมชน สมาชิกในกลุ่มมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น และกลุ่มทอผ้า นาหมื่นศรีเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ปัญหาและอุปสรรคในการถ่ายทอด คือ การทอผ้าที่สืบทอดไม่ตรงกับสีที่เลือกไว้ตอนแรก ทำให้ต้องทอใหม่ และสมาชิกรวมกลุ่มไม่พร้อมกันการถ่ายทอดเทคนิคการทอผ้าจึงทำได้ยาก ผลการสัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่มทอผ้าเกาะยอ จ.สงขลา และช่างทอผ้านาหมื่นศรี จ.ตรัง การดำเนินธุรกิจสู่ความสำเร็จการทอผ้าเกาะยอ จ.สงขลา ได้แรงบันดาลใจจากการได้เห็นตัวอย่างบรรพบุรุษและความคุ้นเคยกับผ้าทอเกาะยอ ตั้งแต่เยาว์วัย ทางกลุ่มมีวิธีดำเนินกิจการในรูปแบบอุตสาหกรรมครัวเรือน จำหน่ายในลักษณะปลีกและส่ง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ การดำเนินธุรกิจได้รับผลสำเร็จด้วยดีโดยจะได้เปรียบคู่แข่งในเรื่องคุณภาพ รูปแบบการทอผ้า และช่องทางการจัดจำหน่าย และได้รับรางวัลระดับประเทศ ผลกระทบต่อชุมชน ชุมชนเกาะยอมีความเปลี่ยนแปลง ในด้านการประกอบอาชีพ การศึกษาที่สูงขึ้น สวัสดิการยามฉุกเฉินให้แก่สมาชิก วิถีชีวิตแบบพอเพียง และรายได้สมาชิกที่สูงขึ้น การดำเนินธุรกิจสู่ความสำเร็จการทอผ้านาหมื่นศรี จ.ตรัง มีแรงบันดาลใจจากความคุ้นเคยกับผ้าทอนาหมื่นศรีมาตั้งแต่เด็กๆ แล้วได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น ถึงแม้ว่าช่วงแรกจะไม่ชอบธุรกิจทอผ้า แต่ด้วยความต้องการอนุรักษ์ผ้าทอนาหมื่นศรีจึงเปลี่ยนใจมาทำธุรกิจนี้ การสนับสนุนจากภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนอย่างดีทำให้ทางกลุ่มมีความเข้มแข็ง ทางกลุ่มมีวิธีดำเนินกิจการในรูปแบบครบวงจรตั้งแต่ต้นจนจบ จำหน่ายปลีกและส่ง คุณภาพและความสวยงามของผ้าเป็นที่ยอมรับในระดับประเทศ ผ้าทอ นาหมื่นศรีส่งผลต่อการประกอบอาชีพ สวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุที่ทอผ้าไม่ไหว การให้กู้ฉุกเฉินแก่สมาชิก การศึกษาคนในชุมชนสูงขึ้น และรายได้ของสมาชิกสูงขึ้น

2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้นำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อศึกษาแนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมบ้านนาเสี้ยว ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสี้ยว หมู่ที่ 1 ต.นาเสี้ยว อ.เมือง จ.ชัยภูมิ โดยกลุ่มเป้าหมายหลักในการให้

ข้อมูลเชิงลึกบริบทชุมชน บริบทกลุ่มทอผ้า องค์ความรู้และการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ผู้อาวุโส และผู้นำชุมชน ดังแสดงตามภาพประกอบที่ 2.4

ภาพประกอบที่ 2.4 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย